

İKTİSADÎ GELİŞME İÇİN «YATIRIM KRİTERLERİ»

Dr. Nejat BENGÜL

Siyasal Bilgiler Fakültesi

İktisat Doçenti

A. GİRİŞ

İktisadî gelişme, günümüzün moda olan konularından bir tanesi, belki de en önemlisidir. Dünyanın en az dörtte üçünü iktisaden az gelişmiş veya geri kalmış denilen memleketler teşkil etmektedir. Bu memleketlerin iktisadî gelişmeleri ve bununla ilgili mesele ve güçlükler, sadece nazarî münakaşa konularından ibaret değildir. Günümüzün belli başlı siyasî olaylarının asıl düğüm noktası aranırsa, birçok hallerde iktisadî gelişme meselesinde karar kılınması çok muhtemeldir.

Bugün, iktisadî zenginlik veya fakirlik, bir mukadderat meselesi olarak kabul edilmemektedir. Hemen her az gelişmiş sahada uygun tedbirlerin alınması, uygun davranışların gösterilmesi ile, makul bir müddet içinde, nüfus başına yüksek sayılabilecek bir hayat seviyesine ulaşılabileceği inancı mevcuttur. Az gelişmiş memleketlerdeki aydınlar, kendi memleketlerinde de yüksek bir hayat seviyesinin ve buna imkân verecek iktisadî gelişmenin tahakkukunu şiddetle arzu ediyorlar. İktisadî gelişmeyi temin etmek, bir çok hallerde de süratlendirmek, merkezî otoritesinden, yani devletten beklenmektedir. Az gelişmiş memleketlerde devletin birinci plandaki bir fonksiyonu olarak iktisadî gelişmenin kabul edilmesi gerektiğini artık kimse münakaşa konusu yapmamaktadır.

Şu halde iktisadî gelişme, makul bir müddet içinde, nüfus başına oldukça yüksek bir hayat seviyesini temin edecek iktisadî mahiyetteki bir seri "değişme" şeklinde tarif olunabilir. Bu hayat seviyesi yükselmesi arızî olmayacak, devamlı olacaktır. O halde, asıl mühim olan, bir memleketteki istihsal kapasitesinin yüksek bir seviyeye ulaşmasıdır. İktisadî gelişme ancak belli bir müddetin geçmesinden sonra, nüfus başına yüksek bir istihsal kapasitesi seviyesi elde edilebilmişse, tahakkuk etmiş sayılır.

İktisaden gelişmiş memleketlerde, yüksek istihsal kapasitesine imkân veren en önemli unsur, istihsal ameliyesinde iş gücü ile birlikte kullanılan

teknik istihsal vasıtalarının nisbî bolluğudur. Bu vasıtaları ifade etmek üzere, «sabit sermaye teçhizatı,» «sabit sermaye» ve «sermaye» gibi tabirler de kullanılmaktadır. İktisadî gelişme meselesi bakımından dikkatin bu istihsal vasıtalarına tevcihinden tabii bir şey olamaz. İş gücünün yüksek bir verim elde etmesine imkân veren, bu vasıtalar; mütekâmil makinelerdir. Bu vasıtaların miktarını arttırmak için, bunları istihsal etmek lâzımdır. Bu nev'i bir istihsal faaliyeti **yatırım yapmak** şeklinde de tarif olunabilir. İktisadî gelişme meselesinin tahlilinde, «yatırım» tabirini yalnız bu nev'i istihsal faaliyeti ile ilgili olarak kullanmakta büyük fayda vardır (1). Ne kadar fazla yatırım yapılırsa, sermaye teçhizatının miktarı o kadar süratle arttırılmış olur. Demek ki, iktisadî gelişme bakımından, bir ekonomide her devrede yapılacak yatırım miktarı (ki buna yatırım hacmi veya yatırım haddi de denmektedir) çok önemlidir. Her devrede istihsal faaliyetinin ne kadar büyük bir kısmı bu nev'iden olursa, belli bir müddet sonunda varılan istihsal kapasitesi o kadar yüksek olur. İktisadî gelişme meselesi üzerindeki münakaşaların büyük bir kısmı, yatırım hacmi ile ve onu tayin eden unsurlarla ilgilidir.

Bu çalışmada bizatihî yatırım hacmi meselesi ile meşgul olmayacağız. Asıl üzerinde duracağımız, iktisadî gelişme ile yatırımların nevi ve şekli veya «toplam yatırım hacminin terkihi» arasındaki münasebetlerdir. Yatırım hacmi meselesine, ancak burada meşgul olacağımız mesele dolayısıyla ve o ölçüde temas edip, müstakil bir mesele olarak ele almıyacağız.

(1) Yatırım mefhumu, muhtelif maksatlarla muhtelif manalarda kullanılmaktadır. Millî muhasebe kemiyeti olarak yatırım, millî hasılanın içinde bulunulan devrede istihlâk edilmeyen kısmıdır. Bu devrede istihsal edilen istihsal vasıtaları ile birlikte, yeniden inşa edilen meskenlerin (diğer yapıları istihsal vasıtaları arasında mütalâa etmek uygun olur) değerini ve bu devrede ham, yarı mamül ve mamül madde stoklarındaki safî artmayı da ihtiva eder. Yukardaki tarifte son iki kalemi dışarda bırakmış oluyoruz. Bu arada iktisadî gelişme bakımından çok büyük önemi haiz bir diğer kalem de, gerek bizim tarifimizin, gerek millî muhasebe bakımından tarifin dışında kalıyor. İçinde bulunulan devrede istihsal faaliyetinden bir kısmı **eğitim ve yetiştirme**ye tahsis olunur. Aslında böyle bir faaliyet de, meyvelerini ilerde ve prodüktivite artması şeklinde verecektir. Belki umumi kültür eğitiminin, istihlâk edilen bir hizmet istihsalı şeklinde telakkisi haklıdır. Fakat teknik, meslekî ve ihtisas eğitimlerinin de aynı kategoriye dahil edilmesi makul olmaz. Bu kabil faaliyetlerin, eğer prodüktiviteyi arttırmak gibi bir gaye yoksa, yapılmamaları lâzımdır. Bu bakımdan, yukarıki gibi tarif edilen eğitim ve yetiştirme faaliyetlerinin makine istihsalından hiçbir farkı yoktur. Ancak bu gibi faaliyetlerin verimlerinin tayini ve istihsal vasıtaları verimleri ile mikayesesi çok büyük pratik güçlükler doğurur. Bu sebeple tarifimizde, yatırımı, «ilerdeki devrelerde istihsal ameliyelerinde mükerreren kullanılacak maddi vasıtaların istihsalı» şeklinde aldık. O halde, bu araştırmada, insan sermayesine yatırımın (investment in human capital) bütün nevilerini (eğitim, yetiştirme, sağlık v. s.) tecrit etmiş oluyoruz.

O halde, iktisadî gelişmeyi temin için yatırımlar yapılacak... Mesele, iktisadî geliş gayesi bakımından en uygun olan yatırım istikametlerinin ve şekillerinin hangileri olduğudur. Belli bir yatırım hacminin hangi terkihi, iktisadî gelişme gayesine en uygun sayılabilir? Böyle bir meselenin çok büyük tatbikî önemi vardır. Mademki devlet, iktisadî gelişmeyi kolaylaştırmakla, hatta teminle mükellef addedilmektedir, o halde yatırımların terkihi bakımından bir takım tedbirler alması da tabiidir (2). Bu tedbirler neye göre alınacaktır? Bu, hemen her az gelişmiş memlekette iktisadî gelişmeyi idare eden makamın karşı karşıya bulunduğu tatbikî bir meseledir. Bu hususta hiçbir şey yapılmaması kararı dahi, bir esasa dayanmak icab eder.

Önce yatırım istikameti ve şekli tabiri üzerinde duralım. Acaba bu tabirle ne kastedilmek isteniyor?

Yatırım istikameti bir kere, yatırımın hangi iktisadî faaliyet sektörüne yapıldığı ile ilgili addolunabilir. Burada daha çok ziraat, sanayi, ulaştırma gibi büyük iktisadî faaliyet dalları mevzubahistir. Sırf iktisadî noktai nazardan ulaştırma için yapılacak yatırımlar tabî bir mahiyette addolunabilirler. Bunları tayin edecek daha ziyade diğer faaliyet dallarında yapılacak yatırımlardır. Ulaştırma yatırımları adeta bunların mütemmim parçaları addolunabilir. İktisadî gelişme bakımından ziraatle sanayi ara-

(2) «İktisadî Gelişme İçin Yatırım Kriterleri» şeklinde ifade ettiğimiz çok şumüllü ve umumi meselenin, birbirile ilgili dört veçhesi vardır, veya daha doğrusu, bu umumi mesele daha talî mahiyette dört meseleyi ihtiva etmektedir: (1) Temel prensipler: İktisadî gelişme için yatırım kriterleri neler olmalıdır? Yatırım projelerini arasında tercihte bulunulurken, esas alınacak **kemmi değerler** nelerdir? Bu mesele bir kere nazari iktisadî tahlillerle, ikinci olarak da tercihlerle ilgilidir. (2) Kabul edilen kemmi değerlerin alternatif yatırım projeleri için tesbiti. İşin bu safhasında istatistikî bilgi toplama tekniklerinden istifade edilecektir. Her proje için bulunacak değerler (1) in vereceği formülde yerlerine konacak ve her projenin uygunluğu bu formüllerin çözümleri ile anlaşılacaktır. Bu safhada hangi projelerin iktisadî gelişme hedefi bakımından uygun olduğu anlaşılacaktır. (3) Fiilen tatbik edilecek projelerin bu seçilen projeler olmasının temini. Bu, iktisadî ve idarî bir problemdir. Hal tarzı memleketteki iktisadî sisteme göre değişir. Hususi teşebbüse dayanan bir ekonomide, malî vasıtalarından, kredi mekanizmasından ve fizikî kontrollerden istifade edilebilir. (4) Yatırımlar seçilen şekillerde yapılmaya başlandı. Bu şekilde yatırımların sebebi, elde edilecek **neticeler** hakkında yapılan **tahminlerdir**. Fakat muhtelif sebeplerle tahminlerin bir kısmı doğru çıkmıyabilir. Elde edilen neticeler de beklenenlerden farklı olacaktır. Bu takdirde, bütün yatırım programlarının yeniden gözden geçirilmesi ve realiteye daha uygun kemiyetlerin yerlerine konularak seçilen projelerin tadili yoluna gidilmesi icab edebilir. Bu da, daha çok idarî bir kontrol problemidir. Bu araştırmada, umumî ve şumüllü yatırım kriterleri meselesinin, sadece «temel prensipler» veçhesi ile meşgul olunmaktadır.

sındaki tercihe, en fazla münakaşa edilen konulardan bir tanesidir. Burada bu münakaşanın üzerinde hassaten duracak değiliz. Bu tercihe tesir edebilecek çeşitli amiller sayılabilir. Fakat bugünün iktisaden az gelişmiş memleketlerinde bu amillerden bilhassa bir tanesinin çok fazla ağır basması beklenebilir.

Bu amil, az gelişmiş memleketlerin çoğunda yaygın bir halde bulunan ziraî gizli işsizliktir (3). Bu memleketlerde ziraatte çalışan nüfusa nisbetle toprak kıttır. Bu toprak üzerinde bir sürü insan, çalışır görüldüğü halde, bunların bir kısmı bu faaliyetten alınsa hasılda bir düşme olmayacaktır. Ziraatte iş gücünün «marjinal verimi» sıfırdır. Ve iş gücünün önemli bir kısmı, meselâ %25 i veya hatta daha fazlası «marjinal» dir. Ancak bu kısım topraktan başka bir faaliyete çekilip, bu sahada «safî marjinal verimi» (4) sıfırdan büyük olacak şekilde çalıştırılmaya başlanabildikten sonradır ki, ziraatte daha müttekâmil tekniklere geçilerek ve bu maksatla kullanılan modern istihsal vasıtalarını arttırarak verimi yükseltmenin bir manası olabilir. İşte bu mülâhaza ile, iktisadî gelişme meselesinde «sanayileşme» ön plâna geçmektedir. Az gelişmiş memleketlerin çoğunda, gelişme meselesi bir sanayileşme meselesi olarak anlaşılmaktadır. Bu anlayışın arkasında bir dereceye kadar bir sağduyu bulunduğu da kolay kolay inkâr edilemez. Bu takdirde, bir müddet için yatırımların önemli bir kısmının ziraatten başka sahalara, bilhassa sanayie tahsisi uygun olabilir (5) Tabii bununla ilgili başka faktörler ve böyle bir politikanın doğuracağı munzam problemler de vardır. Burada bunların münakaşasına girişmeyeceğiz. Sadece «yatırım istikameti» denildiği zaman bunun büyük iktisadî faaliyet kolları arasında yatırımların tevzii şeklinde bir manası olabileceğine ve bu bakımdan ziraatle sanayi arasında tercihte en önemli saydığımız bir amile işaretle iktifa etmiş oluyoruz.

Yatırımlar bakımından muhtelif endüstriler arasında da bir tercih mevzubahistir. Endüstriler bir kere verecekleri nihaî mamüllere göre tas-

(3) SADUN AREN. «İktisaden az gelişmiş memleketlerde kalkınmanın finansmanı ve bazı yatırım meseleleri» Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi cilt X Yıl 1955 s. 3 AREN, bu memleketlerde mevcut gizli işsizliği, istihlâki azaltmadan, gelişmeyi tahakkuk ettirmekte kullanılabilecek hazır bir tasarruf olarak telakki etmektedir.

(4) İş gücünün yaygın ziraî sahalardan, kurulmakta olan sanayi merkezlerine nakli munzam bir maliyet doğurur. Unsurları: (a) Gıdanın nakledilmesi (b) Sanayi merkezlerinde yeni meskenler (c) diğer hizmetler (d) eğitim v. s. dir. Nakledilen her işçi bu maliyette bir artmaya sebep olacaktır. Buna «marjinal transfer maliyeti» dersek, bu işçinin nakledildiği yerdeki verimine de sanayide gayri safî marjinal verim dersek, safî marjinal verim = sanayide gayrisafî marjinal verim — marjinal transfer maliyettir.

nif olunabilirler. İktisadî gelişme bakımından uygun olan, dokuma sanayii mi, gıda sanayii mi, yoksa mutbak eşyası sanayii midir? Bunlardan hangisinin bir memleketin şartlarına daha uygun olduğu nasıl anlaşılabilir

İkinci olarak endüstriler, istihsal vasıtaları yapan endüstriler ve istihlâk malları yapan endüstriler olarak iki büyük gruba da ayrılabilirler. O halde, yatırım hacmini tevzi ederken karşılaşılabilecek tercihler arasında dokuma yapan makine yapmak veya makine yapan makine yapmak da vardır. Birincisi istihlâk malı endüstrisine yatırım, ikincisi istihsal vasıtası endüstrisine yatırımdır. İstihlâk malı endüstrisine yatırımları, tekrar elde edilecek nihaî mamüle göre tasnife tabi tutmak kabildir. Fakat çok hallerde aynı şey istihsal vasıtaları endüstrileri için yapılamaz. Meselâ demir çeliğe ve alüminyum alet ve makine imalinde kullanılan madenlerin izabe sanayine yatırım yapmak, istihsal vasıtaları sanayiine yatırım yapmaktır. (Bu kabil yatırımlar “ağır endüstriye yatırım” şeklinde de ifade olunabilir.) Fakat bu, hemen hemen bütün nihaî mamüllerin istihsaline müteveccih olabilir. Çünkü bunların hepsinin imalinde kullanılan çeşitli makineler bu temel yatırımın işlemesi ile elde edilecektir.

Karşılaşılabilecek tercihler burada da bitmiyor. Belli bir endüstri veya belli bir grup endüstriye yapılacak yatırımın miktarı hakkında bir karara varıldıktan sonra, her endüstride alternatif istihsal teknikleri arasında bir seçmede bulunmak ve yatırımı ona göre yapmak icab eder. Böyle bir tercih “yatırım şekli” hakkındadır. Meselâ dokuma endüstrisine yatırıma karar verdik. Bu yatırımı ne şekilde yapacağız? Basit el tezgâhları istihsal etmek mi uygundur, yoksa modern motorlu dokuma tezgâhları mı?

(5) Gizli işsizlik, yukardaki gibi tarif edildiği takdirde, varılan netice bu oluyor. Halbuki (a) gizli işsizlik şeklinde tezahür edebilir. Meselâ, mevcut 1000 kişiden 75 i daima, fakat 25 i sadece senede iki ay ekim veya hasat mevsiminde çalışmaktadır. Bunlar geri kalan zamanlarına boş geçirmektedirler. Bu gibileri tam manası ile, yukarıda tarif edilen manada gizli işsizler haline getirebilmek için, istihsale katıldıkları iki ay esnasında sarfettikleri işgücünü, istihsal vasıtaları ile ikame etmek icabeder. Bu ise ziraate bir miktar yatırımı zaruri kılar. (b) Bu durum elde edildikten sonra dahi, istihsalin diğer safhalarında 75 işçinin bir kısmı yerine istihsalini arttırmak maksadı ile istihsal vasıtası ikâme etmek veya bunlara ilâve olarak makine vermek uygun olabilir. Bu suretle ziraai istihsalin artan kısmı ihraç edilip, mukabilinde bu sektör veya diğer sektörler için munzam istihsal vasıtaları tedarik edilebilir. İktisadî gelişme plânlanırken yapılacak ilk iş, bu gizli işsizliğin vüs'at ve şekillerini tesbit etmektir. Ziraate yapılacak yatırımların miktarı ve istikâmetleri ve şekilleri hakkındaki kararlar bilhassa gizli işsizlik bakımından mevcut duruma bağlı olacaktır.

Veya bir istihsal vasıtası endüstrisine yatırımda bulunmaya karar verdik. Torna tezgâhları yapacağız. Bunlar mekanik torna tezgâhları mı olsun, yoksa motorlu tezgâhlar mı?

Bu suretle yatırım istikameti ve şekli tabirinin muhtevasını az çok vazih bir şekilde çerçevelemiş oluyoruz. Bu izahlardan çıkan başlıca netice, yatırım istikameti ve şekli meselesinin birbiri ile iç içe bazı tercihlerle ilgili olduğudur. Bu tercihleri tamamiyle birbirlerinden ayrı olarak ele almaya imkân yoktur. Yatırım kriterleri bunların hepsi ile ilgilidir ve hepsi hakkındadır. Şimdi iktisadî gelişme gayesi bakımından en uygun yatırım istikametlerinin ve şekillerinin hangileri olduğu meselesini münakaşaya geçebiliriz.

B. KAPALI BİR EKONOMİDE YATIRIM KRİTERLERİ

I

Meseleyi önce kapalı bir ekonomide ve en basit fikirlerden hareket ederek ele alalım. Bir endüstride alternatif teknikler arasında bir seçim yapılmasının mevzubahis olduğunu düşünelim. Bu bakımdan bazı hallerde ileri sürülen bir kriter alternatif tekniklerin gerektireceği ilk yatırımın miktarı ile ilgilidir. Denilmektedir ki, "az gelişmiş memleketlerde yatırıma tahsis edilebilecek kaynaklar kıttır. Bunları mümkün olduğu kadar ekonomi ile kullanmak lâzımdır. Bu sebeble bir sahada alternatif iki teknikten daha az sermaye yatırımına ihtiyaç göstereni daha uygundur." Bu basit bir kriterdir. Ve ilk bakışta makul de gözükmektedir. Fakat işin bir tarafı yani iki alternatif tekniğin gerektirdiği sermaye yatırımının miktarları nazarı itibare alınmış, öbür tarafı, yani bu tekniklerin verecekleri hasıla ihmal olunmuştur. Bu ise, bu iki teknik arasında seçimde açık bir hataya sebep olabilir. Teknik I in gerektirdiği istihsal vasıtasına I ve Teknik II nin gerektirdiğine II diyelim. Şimdi, II, I den daha pahalı olabilir. Diyelim ki, II nin tedarik maliyeti I inkinin iki katıdır. II nin vereceği hasıla I inkinin 3 katı olabilir. Bu takdirde, daha büyük bir yatırım gerektireceği için II yi tatbik etmekten sarfınazar edilirse, açık bir şekilde hataya düşülmüş olur

İşte bu sebeble, I ve II arasındaki bir tercihte, gerekli yatırımların beher biriminin temin edeceği hasıla miktarlarına bakmak ve bir birim yatırım için daha büyük hasılayı temin eden yatırımı seçmek lâzımdır. Y₁ yatırıldığı zaman I, H₁ hasılasını veriyorsa, ve II, Y₂ yatırıldığı zaman

H_{11} hasılasını veriyorsa, mukayese edilmesi gereken kemiyetler, H_{11} / Y_1 ve H_{11} / Y_{11} . Bunlardan hangisi büyükse o tercih olunmalıdır (6). Diyelim ki, bu kemiyet II istihsal vasıtası için daha büyüktür. O halde, $Y_1 < Y_{11}$ olsa dahi, II nin tercih edilmesi lazımdır. Bu kemiyet yerine bunun tersi de bir mukayese esası olarak kullanılabilir. Y_1 / H_1 ve Y_{11} / H_{11} ye bakılabilir. Bu kemiyetin gösterdiği, beher hasıla birimini elde etmek için gerekli yatırım miktarıdır. Bu kemiyete «sermaye kesafeti» adı verilmektedir. Yukardaki misâlimizde, II nin sermaye kesafeti daha azdır. (7) Birçok iktisatçılar tarafından sermaye kesafetinin az gelişmiş memleketlerde uygun bir yatırım kriteri olduğu ileri sürülmektedir. (8)

Bu kriterin arkasında şöyle bir muhakeme vardır: «İktisaden az gelişmiş memleketlerde, umumiyetle, sermaye kıt faktördür. O halde, her sermaye birimi mümkün olduğu kadar çok hasıla verecek şekilde kullanılmalıdır.» Misâlimizi, belli bir sahada, yani aynı mamülü elde etmek için mevzubahis alternatif iki teknikten verdik. Fakat netice ve muhakeme tarzı, iki rakip sahanın mukayesesinde de değişmez. Yıllık hasıla değeri mevzubahis olduğuna göre, iki endüstrinin hasıla bakımından mukayesesini yapmak mümkündür. Bu takdirde de, sermaye kesafeti az sahalar veya endüstriler az gelişmiş memleketlerde tercih edilmelidir. BUCHANAN bu hususu açık bir şekilde belirtiyor: «Çok kere aşağı yukarı aynı maliyetle tahakkuk ettirilebilecek yatırım projeleri arasında bir tercih yapıl-

(6) Bu kemiyete «sermaye devir sürati» (*rate of capital turnover*) adı verilmektedir. Bunun yerine «hasıla - yatırım nisbeti» tabirinin kullanılması da mümkündür.

(7) İki kemiyetin birbirlerine tersi olmasından bu netice çıkıyor. H_1/Y_1 H_{11}/Y_{11} den büyükse, tariften Y_1/H_1 Y_{11}/H_{11} den küçüktür. Yani matematik bir münasebet şeklinde, iki istihsal vasıtasından yatırım birimi başına daha büyük hasıla veren, hasıla birimi başına daha az yatırıma ihtiyaç gösterir.

(8) J. J. POLAK «Balance of Payments Problems of Countries Reconstructing with the Help of Foreign Loans» Readings in the Theory of International Trade, London 1950 s. 471

N. S. BUCHANAN — International Investment and Domestic Welfare New York 1946 s. 106 - 107

V. V. BHATT «Capital - Output Ratios of Certain Industries: A Comparative Study of Certain Countries» Review of Economic and Statistics, Cilt XXXVI, Ağustos 1954, Sayı 3, s. 309. BHATT, böyle bir kriterin ortodoks iktisat teorisinden elde edildiğini belirtiyor ve fiilî durumun böyle olup olmadığını tespitte çalışıyor.

KENNETH A. BOHR «Investment Criteria for Manufacturing Industries in Underdeveloped Countries», Review of Economics and Statistics, Vol. XXXVI, Mayıs 1954, Sayı 2, S. 158.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği - Processes and Problems of Industrialization in Underdeveloped Countries - Ekonomik ve Sosyal Konseye sunulan Rapor, Haziran 1954, s. 164

ması mevzubahis olur. Mademki iktisaden az gelişmiş memleketlerde yatırıma tahsis edilebilecek kaynaklar kıttır. O halde, yıllık hasıla değeri büyük olan yatırım projeleri tercih listesinin başına alınmalıdır» (9) iktisatçılar, böyle bir yatırım politikası ile, az gelişmiş memleketlerde mebzul olduğu farzedilen işgücü faktörünün en fazla istifade ile kullanılabilceğini düşünmektedirler. Böylelikle az gelişmiş memleketlerde yatırımların verimliliğinin ölçüsü olarak bu kemiyetler kabul edilmiş olmaktadır.

Şimdi bu kemiyetler üzerinde kritik bir zaviyeden durabiliriz. Hasıla-Yatırım nisbeti hesap edilirken, payı teşkil eden yıllık hasıla değeri gayrisafi olarak alınmaktadır. Halbuki iktisadi gelişmede mevzubahis olan, devreden devreye mevcut istihsal vasıtaları miktarının mütemadi bir şekilde artmasıdır. O halde mevcut istihsal vasıtaları idame edilecektir. Bunun için amortisman ayrılması lazımdır. Yıllık hasıla değeri gayrisafi olarak alındığından amortismanların tesiri görülmemektedir. Halbuki amortismanlar hesaba katılırsa varılacak sonuç çok farklı olabilir. Şimdi bir endüstride kullanılabilcek K ve U gibi iki istihsal vasıtasını alalım. K kısa ömürlüdür. İstihsalde iki yıl kullanıldıktan sonra, tamamile istifade edilemez hale gelmektedir. O halde, her yıl başlangıç yatırımı değerinin yarısı kadar amortisman ayrılması gerekir. U ise uzun ömürlüdür. 10 yıl müddetle istihsalde kullanılabilmektedir. Demek ki, U'nun değerinin onda birinin yıllık hasıladan amortisman olarak ayrılması kifayet edecektir. Şimdi bu iki istihsal vasıtasına ait ilgili değerleri yazalım.

Yatırım	100.000 TL.	100.000 TL.
Yıllık Kemiyetler		
Hasıla Değeri	60.000 TL.	20.000 TL.
Amortisman	50.000 TL.	10.000 TL.
Diğer Bütün Masraflar	10.000 TL.	10.000 TL.

Hasıla-Yatırım nisbeti olarak K için $\frac{3}{5}$ i ve U için $\frac{1}{5}$ i elde ediyoruz. Bu kriter tatbik edilirse, kısa ömürlü K'nin tercih edilmesi lazımdır. Beher sermaye biriminin temin ettiği yıllık hasıla değeri daha büyüktür veya bununla aynı manaya gelmek üzere K'nin sermaye kesafeti daha azdır. O halde, K uygun istihsal vasıtasıdır. Bu neticeye varılmasının sebebi, hasıla değerinin amortismanı da ihtiva edecek şekilde alınmış olmasıdır. Amortismanı her iki istihsal vasıtası içinde, yıllık hasıla değerinden çıkarırsak, her ikisi için de aynı nisbeti, $\frac{1}{10}$ u elde ederiz. O halde, K ve U'dan birinin tercihe şayan olduğu neticesine varamayız. (10)

(9) BUCHANAN — a. g. e. — s. 24

(10) ALFRED E. KAHN — "Investment Criteria in Development Programs" QJE, Şubat 1951, No. 1, Cilt LXV, s. 39.

Böyle bir tatbikat, ömür bakımından farklı istihsal vasıtalarına yatırımlar hakkında karar verirken kısa ömürlü vasıtalar lehine bir «sapma» doğurur. Ancak, alternatif istihsal vasıtalarının teknik ömürlerinin aşağı yukarı aynı olduğu farzedilirse, o zaman amortismanın hesaba katılmasından doğabilecek yanlışlıkların kabili ihmal addedilmesi haklı olabilir.

Bu takdirde dahi, yukardaki rakamlı misâlde, diğer bütün masraflar şeklinde ifade edilen kalem üzerinde durulması lazımdır. Bu misâlde iki teknik için diğer bütün masraflar aynı addedilmiştir. Belki aynı mamülün meydana getirileceği hallerde diğer bütün masraflardan, işgücü masrafı hariç, diğerlerinin hepsi, iki istihsal tekniği için aynı addolunabilir. Bu dahi biraz şüpheli olmakla beraber, biran için kabul edelim. Fakat acaba iki istihsal tekniğinde işgücü masrafını aynı saymakta haklı olabilir miyiz? Çünkü tariften, mevzubahis tekniklerden birinin sermaye kesafeti fazladır. Beher hasıla biriminin meydana getirilmesinde bu teknikte daha fazla sermayeye ihtiyaç vardır. O halde iki teknik arasındaki önemli bir fark, hasılayı meydana getirmek için kullanılan işgücü miktarındadır. Tabii ki, sermaye kesafeti fazla fazla olan teknik, işgücü bakımından bir tasarruf temin eder; daha az işgücüne ihtiyaç gösterir. Buna mukabil sermaye kesafeti az olan teknik, hasılayı meydana getirilmesinde diğer faktör olan işgücüne daha kesif bir şekilde dayanmak zorundadır. Şimdi iki teknikte kullanılan işgücünün müteşebbise maliyetinin nazarı itibare alınmaması, daha başlangıçtan işgücü kesafeti fazla olan teknik ve bunun gerektirdiği istihsal vasıtası lehine bir sapma doğurur. Bu sapmayı telafi etmek için gayrisafî hasıla değerinden işgücü maliyetini çıkarmak lazımdır. İlk misâlimize dönelim: Y_1 H_1 , H_{11} ve Y_{11} yine o misâldeki manalarında kullanılmışlardır. Bu takdirde, I ve II istihsal vasıtalarından hangisine yatırımın uygun olduğunu $H_1/Y_1 - H_{11}/Y_{11} = x$ (.1..) in işaretine göre tayin ediyorduk. $x=0$ olduğu takdirde bu iki istihsal vasıtası ve bunlara göre tatbik edilecek teknikler arasında bu kritere göre bir tercih yapamıyorduk. $x > 0$ ise, İstihsal vasıtası I e, ve $x < 0$ ise istihsal vasıtası II ye yatırım uygundur diyorduk.

Şimdi işgücü maliyetini de hesaba katacağız. Teknik I de H_1 i meydana getirmek için I_1 işgücü saatine ihtiyaç olsun. Teknik II de H_{11} hasıla değerini meydana getirmek için I_{11} saat işgücüne ihtiyaç olsun. Her iki istihsal prosesinde 1 saatlik işgücünü ödenen ücret aynı ve $Ü$ olsun. Bu takdirde, işgücü maliyetini de nazarı itibare alarak iki tekniği mukayese etmek istersek şu eşitliği kurabiliriz:

$$\frac{H_1 - ÜI_1}{Y_1} - \frac{H_{11} - ÜI_{11}}{Y_{11}} = x' \quad (2)$$

Burada x nin değeri yukardaki x in aynı değildir. Değerini bir tarafa bırakalım; x nin ve x' in işaretleri de aynı olmayabilir. Yeni bir unsur işe karışmıştır. Şimdi diyelim ki, yukardaki eşitlikte $x < 0$ dir. Bu takdirde, istihsal vasıtası II ye yatırım uygun yatırımdır diyeceğiz. Bu yatırımda hasıla değeri-yatırım nisbeti daha büyük, veya bunun tersi, yani sermaye kesafeti daha azdır. Bu teknikle istihsalde sermayeden daha az istifade ediliyor. O halde işgücünden daha fazla istifade ediliyor. Bu tekniğin sermaye kesafeti az ve fakat işgücü kesafeti daha fazla demektir. Bu takdirde, $I_{11} > I_1$ olması ihtimali çok kuvvetlidir. (11)

Şimdi x' işaretine bakalım. Eğer bunun işareti her zaman x in işaretinin aynı ise, ücret maliyetini hesaba katmaya ihtiyaç yoktur. Çünkü daha basit bir hasıla yatırım kriteri veya bunun tersi sermaye kesafeti kriteri daima bununla aynı neticeyi verecektir. $\ddot{U} > 0$ olduğu hiçbir halde, **katiyetle** x ve x' aynı işareti haiz olduğunu söyleyemeyiz. Bu gibi hallerde x la iktifa edilemez, x'' nin muhakkak hesaplanması ve buna göre istihsal vasıtalarına yatırımda tercihlerin tayin edilmesi lazımdır. Ancak $\ddot{U} = 0$ olduğu hallerde $\ddot{U} \cdot I_1 = 0 = \ddot{U} \cdot I_{11}$ olacağından basit kriterle iktifa edilebilir ve iş gücü maliyetini nazarı itibare almaya lüzüm yoktur.

Ohalde, basit hasılat yatırım nisbetine veya bunun tersi sermaye kesafetini gösteren kemiyete bakılarak az gelişmiş memleketlerde yüksek hasıla yatırım nisbeti veya düşük sermaye kesafeti verecek yatırım nevelerinin seçilmesini isteyen iktisatçılar:

1. Ömür bakımından

2. İstihsal vasıtalarının işleme safhasında gerektirecekleri iş gücü haric masraflar bakımından alternatif istihsal vasıtalarını veya yatırım istikametlerini aşağı yukarı farksız addediyorlar ve

3. $\ddot{U} = 0$ farzediyorlar. Diğer iki noktadan birincisini münakaşa etmiştik. İkincisi üzerinde ileride duracağız. Fakat üçüncü faraziyenin az gelişmiş memleketler için kabul edilmesi haklı mıdır?

Böyle bir faraziyenin kabul edilmesine sebep ziraatteki gizli işsizliktir. Münferit müteşebbis bakımından iş gücünün maliyeti olsa bile, ekonomi bakımından bunun bir maliyet teşkil etmediği düşünülmektedir. İki sebepten böyle bir faraziyenin doğruluğu şüpheli görülebilir:

1. Daha evvel belirtilmiş olduğu gibi, ziraatte gizli işsiz olanların sanayide çalıştırılmasının ekonomi için munzam bir transfer maliyeti vardır.

(11) Burada ikinci teknikte kullanılan işgücü miktarının, I_{11} , büyük olması "İhtimali"nden bahsediyoruz. Neden kati olarak, böyle değil de bir ihtimal? Bunun sebebi buradaki misâlde H_1 ve H_{11} asıla değerlerinin aynı olmamasıdır. Yoksa $Y_1 > Y_{11}$ ile $H_1 = H_{11}$ halinde, muhakkak $I_{11} > I_1$ olacaktır.

2. Böyle bir munzam maliyetin mevcudiyeti kabul edilince, sanayide çalıştırılmak üzere şehirlere nakledilen ziraî gizli iş gücünün fırsat maliyeti sıfırın üstüne çıkmış demektir.

Kaldı ki, biran için böyle bir munzam maliyetin mevcut olmadığı kabul edilse bile, ilk devredeki iş gücü kesafeti çok yüksek saha ve tekniklere yatırımdan sonra, ziraî işgücünün işsizliği azalacak ve marjinal verimi sıfırın üstüne çıkacaktır. Bu takdirde yeni yatırımlara karar verilirken basit sermaye kesafeti kriteri yeterli addedilmeyecektir.

KAHN, hiçbir memlekette iş gücünün maliyetinin sıfır telakki edilmesine sebep olacak bir durumun mevcut olmadığını ve böyle bir faraziye dayanan bir kriterin doğru neticeler veremeyeceğini belirtiyor. (12)

Eğer ekonomi bakımından ilâve işgücünün her hangi pozitif bir maliyeti olduğu kabul edilirse, bu maliyet ne kadar cüz'î olursa olsun, yatırımda bulunulacak teknikler hakkında karar verilirken bunun hesaba katılması iktiza eder.

Şimdi işgücünü bir tarafa bırakalım ve diğer maliyet unsurlarına geçelim. Bunlardan üzerinde duracağımız en önemlisi ham ve yarı mamül madde maliyetidir. Bir kere alternatif endüstriler arasında seçim mevzu bahis olduğunda kullanılacak ham ve yarı mamüllerin değerleri farklıdır. O halde bu seçimler için kullanılacak kriterlerde hesaba katılması şarttır.

Aynı sahada alternatif teknikler arasında seçimde ham madde ve yarı mamül madde maliyetinin hesaba katılması gerekmekte midir?

Bir kere yukardaki misâlimizde, H_1 ve H_2 farklı kemiyetler olarak alınmıştır. Aynı mamül olduklarına göre fiyatları aynıdır; farklı olan miktarlardır. Farklı miktarlarda hasılanın meydana getirilmesi için, farklı miktarlarda ham madde kullanılacaktır. Fakat kullanılan ham madde değerleri arasındaki nisbet H_1 ile H_2 arasındaki nisbetle aynı ise (ki bunun manası, her iki teknikte hasıla birimi başına sarfedilen ham madde miktarının aynı olduğudur) ham ve yarı mamül madde maliyeti hesaba katılmıyabilir.

Eğer kullanılmamakta olan bir sürü tabii kaynak bulunduğu ve ziraatte de gizli işsizliğin yaygın bulunduğu faraziyesi yapılırsa, o zaman yine ham madde maliyeti nazarı itibare alınmıyabilir. Fakat bu nazarı itibare alınmıyacak maliyet, ham maddenin istihraç edildiği veya elde edildiği yerdeki maliyetidir. Kullanılacağı yerdeki maliyete, nakliye mali-

(12) KAHN — a. g. e. — s. 40

yetini ilâve etmek gerekir. Az gelişmiş bir memlekette bunun dahi kabili ihmal olduğu düşünülemez.

Eğer şu veya bu yüzden ham maddenin bir maliyeti olduğu kabul edilirse ve iki metotta hasıla birimi başına kullanılan ham madde miktarı farklı ise, o zaman ham madde maliyetini hesaba katmayan basit kriter hatalı netice verir. Aynı mamülün meydana getirilmesinde kullanılan iki metotta hasıla birimi başına ham madde sarfiyatı pek alâ farklı olabilir. Daima kullanılmayıp israf edilen ham madde vardır. Ve hasıla birimi başına ham maddenin boşuna israfı iki metotta farkedebilir. Bu, istihsal tekniklerinin ve bunlara ait istihsal vasıtalarının mahiyetine bağlı bir husustur.

Diğer maliyet unsuru olan enerji bakımından iki alternatif tekniğin ve bunlara ait istihsal vasıtalarının aynı olmayacağı muhakkaktır. H/Y kriterinde bu da ihmal edilmektedir. Diğer hususların ihmal edilebileceği kabul edilirse, bunun ihmali haklı olabilir. Çünkü diğer hususlar ihmal edildiği takdirde, alternatif tekniklerden daima sermaye kesafeti az olan tercih edilecektir. Enerji maliyetinin hesaba katılması ise, çok hallerde sermaye kesafeti yüksek metotların aleyhine olacaktır. O halde, diğer unsurlar ihmal edilip yalnız enerji maliyeti hesaba katılsaydı, sermaye kesafeti az metotlar lehine tercih evleviyetle tahakkuk etmiş olacaktır.

II

Bütün bu tahliller basit sermaye kesafeti kriterinin ancak bazı faraziyeler kabul edildiği takdirde makul sayılabileceğini gösteriyor. Bu faraziyelerin önemli bir kısmı ise, çok münakaşalıdır. O halde, makul bir yol, maliyet unsurlarını oldukları gibi, yani yatırımı yapacak müteşebbise düştükleri şekilde hasıladan çıkarmak ve sermaye yatırımları arasındaki tercihi, bunların safî verimlerine göre yapmaktır.

Bu suretle her istihsal vasıtası için, yıllık kemiyetler olarak H hasıla değeri ve M maliyet olmak üzere, ve Y de istihsal vasıtasına yapılan yatırım olmak üzere nisbet $\frac{H - M}{Y}$ yi elde etmiş oluyoruz. Bu umumiyetle, muntazam bir irat akımı ile hususi teşebbüs yatırımlarını tayin ettiği söyle-

nen kemiyettir (rate of return over investment cost). (13) Böyle bir kemiyet kullanılacak olduktan sonra, herhangi bir amme makamı tarafından iktisadî gelişme maksadı ile tatbik edilecek bir yatırım kriterinden bahsetmenin manası yoktur. Yatırımlara hiç müdahale edilmeyebilir. Bu suretle netice gerek H gerekse M bakımından hususi teşebbüse göre bir hal tarzına bağlanmış olur. Fakat, iktisadî gelişme hedef olunca, bu kemiyetleri hususi teşebbüs bakımından değil de, bütün ekonomi bakımından, yani bütün topluluk bakımından almak ve bir hususi safî verim mefhumu yerine, «sosyal safî verim» (SSV) mefhumunu kullanmak uygun olur. CHENERY, H ve M de yaptığı tashihlerle böyle bir mefhumu varmaya çalışmaktadır. (14)

H hasıla değeri için teklif ettiği tashihler: (a) fiyatların vergi, malî yardım ve gümrük resimlerini ihtiva etmesi ile ve (b) hasılanın bir kısmından ekonomideki diğer teşebbüs veya endüstrilerin bedelini ödemediği istifade etmesi ile ilgilidir, ki buna yatırımın temin edeceği dış istifadeler (external economies) adını vermektedir.

Mamül üzerinden alınan istihlâk vergileri bakımından, müteşebbisin kasasına giren Fiyat = Safî Fiyat (yani vergi ihtiva etmeyen fiyat) + Vergi'dir. Fakat vergi, hususi hasıla değerine dahil olarak müteşebbisin kasasında kalmıyacak, devlete aktarılacaktır. Hususi safî hasılda da gö-

(13) Muntazam bir irat akımından maksat, yıllık iradın zamanın bir fonksiyonu olarak değişmemesidir. Bu takdirde, istihsal vasıtasının daîma idame edileceği farzedilerek, bu yıllık iratların sonsuz defa tekerrür edeceği kabul edilir. Serbest rekabetin ve seyyaliyetin az çok mevcut bulunduğu bir ekonomide, hususi yatırım kararları, muhtelif

H—M

sağha ve tekniklere ait ————— lerin denkleşmesini temin eder. Tabii böylelikle,

Y

le, mesele çok basit bir şekle irca edilmiş olmaktadır. Realitede muhtelif sebeplerle, yıllık irat akımı muntazam olmayabilir. Yani müstakbel iratlar artan, eksilen veya temevvüç eden ve sınırlı bir seri teşkil edebilir. Böyle bir halde, yatırım kararları üzerine müessir olan kemiyet, istihsal vasıtalarının tedarik fiyatları ile, müstakbel iratların hali hazır değerleri toplamı arasındaki münasebetten elde edilir. Bu, KEYNES'in «sermayenin (ki yatırımın olması daha makuldür) marjinal kârlılık nisbeti» adını verdiği kemiyettir. Yatırımların muhtelif sahalarda bölünmesinde, her sahadaki marjinal kârlılık nisbetlerinin aynı ve denk olması mevzubahis olur. Muhtelif sahalarda tahmin olunan müstakbel iratların tahakkuk ihtimali farklı olabilir. Çünkü muhtelif sahalarda risk farklıdır. O halde müteşebbislerin yatırım kararları verirken, muhtelif sahalara ait tahmini müstakbel iratları, kendi tahakkuklarına göre o sahadaki riski gösteren emsallerle karşılaştıklarını düşünmek hatalı olmayacaktır.

(14) HOLLIS B. CHENERY "Application of Investment Criteria" *Quarterly Journal of Economics*, Cilt VXXVII, Şubat 1953, Sayı I.

rülmez, çünkü maliyet unsurları arasına dahil edilerek gayrisafî hasıla değerinden tarholunur. O halde, yapılacak şey (a) ya fiyatı olduğu gibi alıp mamül üzerindeki vergiyi maliyet unsurları arasına dahil etmektir. (b) Veyahut da, hususi gayrisafî hasıla değerinden, sosyal hasıla değerine geçerken, hasıla miktarı ile çarpılacak fiyat olarak safî fiyatı alıp, artık vergiyi maliyet unsurları arasında hesaba katmamaktır. Her iki yol da aynı kapıya çıkar. (14)

Hususi hasıla değeri istihsal miktarı ile fiyat çarpımına eşittir. Hususi teşebbüs bakımından bu fiyat, vergi malî yardım ve gümrük resmini ihtiva eden fiyattır. Yatırım kriterlerinin tesis ve tatbikine karar verildiği anda, tam manası ile rasyonel olabilmek için esasen mevcut malî yardımların meydana getirdiği fiyatlara göre değil, bu malî yardımı ihtiva etmiyen fiyatlara göre karar verilmelidir.

Burada esas itibarile kapalı bir ekonomideki durumu tetkik ediyoruz. Fakat, daha ilerde ayrıca mevzubahis etmiyeceğimizden Chenery'nin gümrük resimleri hakkındaki düşüncesine temas edebiliriz. Yatırım kriterlerinin tatbikine karar verildiği anda, muhtelif mamül veya proseler için himayeci gümrük resimleri tatbik edilmekte olabilir. Bu resimler tamamile ekonominin ihtiyaçlarına uygun olmaktan ziyade, muhtelif zamanlarda devlet üzerinde tazyikini kuvvetle gösterebilen grupların tesiriyle tayin edilmiş olabilir. Bunlar için dahilde mevcut fiyatlar, bu gümrük resimlerinin tesiriyle teşekkül etmiştir. Bu sebeble, aynı mamüllerin ithal fiyatlarını esas olarak almak ve istihsal miktarlarını bunlarla çarparak hasıla değerini hesaplamak uygun olur. (15)

Hasıla değerinin fiyatlar bakımından tashihine ilâve edilebilecek bir iki nokta mevcuttur.

Bunlardan birincisi hususi teşebbüse ait fiyatların inhisar fiyatı olup olmadığı hususu ile ilgilidir. Şimdi, endüstrisine yatırım yapılması mevzubahis mamüllerden biri inhisarcı şartlarda satılıyorsa, Fiyat = Marjinal maliyet + Marjinal Kâr dır. Marjinal kârın topluluk bakımından hasılaya dahil edilmesi için bir sebep yoktur. Bu, müteşebbüs bakımından bir kârı gösterir. Topluluk bakımından ise, tesiri gelir dağılışı üzerindedir. İki mamülden birinin hususi fiyatı marjinal aşırı kârı ihtiva ediyor,

(15) Hususi teşebbüs fiyatlarının bu şekilde ayarlanması ile ilgili olarak üzerinde durulması icab eden bir nokta mevcuttur. Esasen mevcut vergiler, malî yardımlar ve gümrük resimlerinin bir maksadı da «İktisadî gelişmeyi kolaylaştırmak» olabilir. Fakat tam rasyonel hesaplamalarda bulunabilmek için, bunların mevcut olmadığı haldeki fiyatları almak ve sonra yatırım terkiibinin, yatırım kriterine göre olmasını temin için bu malî vasıtalara başvurmak düşünülebilir.

ötekininki etmiyorsa, hususi fiyatlar sosyal hasılanın hesabında tashih edilmeden alındıkları takdirde, birinci lehine bir sapma meydana gelmiş olur. O halde, kullanılacak hususi fiyatlar inhisar kazancını ihtiva ettikleri takdirde, bunun nazarı itibara alınması ve inhisar kazancına tekabül eden fiyat kısmının çıkarılması lazımdır. (16)

İkinci nokta daha önemlidir. Nihai mamüllere göre tasnif edilmiş endüstriler arasında yatırım bakımından bir seçimin mevzubahis olduğunu düşünelim. Nihai mamüllerden biri lüks parfüm, öteki de aspirindir. Lüks parfüm'ü yalnız zenginlerin kullandığı, aspirini de herkesin ihtiyaç duyduğu bir mamül olarak tarif edelim. (17) Bu mamüllere ait belli bir andaki hususi fiyatlar, zenginlerle fakirler arasındaki gelir dağılımını aksettirecektir. İki mamülün statik arz fonksiyonlarının normal olduğunu, yani artan fonksiyonlar olduğunu ve muta olduklarını farzedelim. Fiyatları bu fonksiyonların ilgili talep fonksiyonları ile kesiştikleri noktalar tayin edecektir. İşte bu noktalar gelir dağılımına görüldür. Gelir dağılımı daha adil olsa idi, yani zenginlere düşen milli gelir daha az olsa idi: talep fonksiyonlarının yeri bu şekilde olmayacaktı. Durum I de belli bir gelir dağılımı var. Bunun değiştiğini düşünelim. Zenginlerin gelirlerini azaltıp, diğerlerine dağıtalım. Zengin grubun kullandığı mamül olan lüks koku talep eğrisi, sola ve aşağı doğru hareket edecek, fiyat düşecektir. Buna mukabil herkesin kullandığı asprine ait talep eğrisi sağa ve yukarı doğru hareket edecek ve onun fiyatı yükselecektir. O halde bu şekilde tarif edilen iki mamülün nisbi fiyatları o andaki gelir dağılımına da tabidir. Bu gelir dağılımını daha fazla adaletsizliğe doğru tadil etse idik, o zaman zengin malı lüks koku fiyatının daha yüksek olacağını, aspirin fiyatının da daha düşük olacağını görürdük. Acaba bu şekilde tarif edilen iki nihai mal endüstrisine yatırımlar arasında iktisadi gelişme bakımından bir tercih yapmak mevzubahis olduğunda, nasıl bir vaziyet almak icab ediyor? Bu, iktisadi gelişme tahakkuk ettiği zaman meydana gelecek

(16) Bu suretle her mamül için yalnız «normal kâr» denilen kemiyet hesaba katılmış olur. SSV ile meşgul olduğumuzdan bu daha makul bir tatbiktir. Yalnız mademki sonunda her sahadaki yatırımın normal yıllık kârına göre yatırım tercihleri yapılacak, yeni bir takım mefhumlar üzerinde durulması lüzumsuzdur» denilmemelidir. Bir kere hasıla bakımından diğer tashihler var. İkinci olarak da, hususi maliyet olduğu gibi alınmayıp, sosyal maliyet SSV hesabında kullanılacaktır.

(17) Malların bu şekilde «zengin malı», «herkesin kullandığı mallar» olarak tarif edilmesine «ortodoks talep teorisi»nde cevaz verilmiyor. Bu hususa Osman Okyar işaret etti. Ortodoks talep teorisine ve onun dayandığı felsefeye sadık kalırsa «iktisadi gelişme için yatırım kriterleri» gibi mevzuun dahi pek fazla manası olmaz. Böyle bir mevzu ile meşgul olunması, efektif satın alma gücüne sahip müstehlikten başka bir ajan tarafından ekonomiye müdahalenin kabul edildiğini manasına gelir.

gelir dağılışının bugünkünün aynı mı, yoksa daha az veya daha fazla mı adil olacağına bağlıdır. Bu üç ihtimalden hangisi «iktisadî gelişme» dediğimiz ve amme otoritesini onu teminle mükellef saydığımız değişmelerin mahiyetine daha uygundur? Bu hususta çok kat'î bir neticeye varmak güçtür. Fakat şöyle bir muhakeme makul görünüyor: Bu, bir tercih meselesidir. Fakat iktisadî gelişme hakkındaki tercihten tamamen müstakil değildir; aksine iktisadî gelişme bakımından yapılan tercihin içinde gelir dağılışı bakımından da bir tercih mevzubahis olabilir. İktisadî gelişmeye hususi bir ehemmiyet atfedilmektedir. Amme otoritesi tarafından bu ön plândaki bir fonksiyon olarak kabul edilmekte ve tesri edilmesini temin edecek bir takım tedbirler alınmaktadır. Başlangıçta mevzuu bu şekilde vazetmiştik. Esasen yatırım kriterleri ile meşgul olunması da bu yüzündendir. En azından, bu kriterler şu veya bu vasıta ile hususi ajanlar tarafından verilen yatırım kararlarının tadil ve tashihinde kullanılacaktır. Şimdi bugünün az gelişmiş memleketlerinin gelir dağılışı bakımından arz ettikleri manzaraya bakalım. Tam bir eşitliğin olduğu söylenemez. Aksine bu memleketlerde servet dağılışının bir tezahürü olarak, bariz şekilde adaletsiz bir gelir dağılışı mevzubahistir. Bu bakımdan az gelişmiş memleketlerde nüfusun ikiye ayrıldığını ve (a) az sayıda zenginlerin çok yüksek gelirler aldıklarını ve **çok yüksek bir hayat seviyesini idame ettiklerini**, buna mukabil (b) büyük kütlenin hayat seviyesinin düşük olduğunu ve birçok ihtiyaçların tatmin edilemediğini söylersek, hem meseleyi kolayca anlaşılır bir şekilde ifade etmiş, hem de realiteden fazla ayrılmamış oluruz. Amme otoritesi süratli iktisadî gelişmeyi istiyorsa, hayat seviyesinin yükselmesini istiyorsa ve bu hususta birşeyler yapmayı başlıca fonksiyonları arasında mütalââ ediyorsa, bu, «hayat seviyesi düşük olan fakirler grubu» içindir. Mutlu azınlık bakımından bir hayat seviyesi problemi, ihtiyaçların tatminsiz kalması problemi, esasen mevzubahis değildir. Az gelişmiş memleketlerin zenginleri, çok hallerde, gelişmiş memleketlerdeki mod hayat seviyesinin bir hayli üstündeki bir seviyeye esasen maliktirler. O halde, bir iktisadî gelişme meselesi, bir hayat seviyesi ve istihlâk yetersizliği meselesi, bahtsız çoğunluk için vardır. Ve devlet bu meseleyi kendisine iş edinmekle, bu bahtsız çoğunluğun hayat seviyesini yükseltmeyi ve bunların istihlâklerini arttırmayı düşünmektedir.

Şimdi kapalı bir ekonomi faraziyemize sadık kalalım. Yatırım kriterlerinde bu husus nazarı itibare alınmadı ve lüks parfüm fabrikasına yatırım yapıldı. Parfüm istihsalı arttı. Bunu zenginler istihlâk eder. Gelir dağılışı aynı kalırsa, zenginlerin istihlâk ettiği bir nihaî malın istihsalinin arttırılması ile onların hayat seviyesi yükseltilmiş olur. O halde iktisadî

gelişme tahakkuk etmedi. (18) Gelir dağılışı daha adil hale konmuş olursa, baş ağrısından mahvolan adamlar arprin bulamazlar. Halbuki onu alacak paraları vardır.

Şu neticeye varıyoruz ki, iktisadi gelişme hedefinde, büyük kütlelerin istihlâk ettiği malların miktarının arttırılması hedefi de zımnen mündemictir. Böyle sayılmazsa, birinci hedefin vazedilmesinde bir tenakuza düşülmüş demektir.

Mesele bunun yatırım kriterine nasıl dahil edileceği. Birkaç yol akla geliyor:

1. Bu mevzua, hususi fiyatların SSV yi elde etmek için tashihi mü-nasebeti ile girdik. O halde, gelir dağılışı meselesini de bu yoldan yatırım kriterlerine dahil edebiliriz. Yapılması icab eden şey, lüks parfüm gibi yalnız zenginlerin kullandığı mallar hususi fiyatlarına O ile I arasında bir emsal tatbik edilmesi ve bu şekilde elde edilen fiyatların SSV hesabında kullanılmasıdır. Tabii bu takdirde, «herkesin kullandığı mallar» şeklinde tarif ettiğimiz malların hususi fiyatlarına I emsalini tatbik edeceğiz. Böyle bir yol buradaki tutumumuza uygundur. Yalnız O la I arasında tatbik edilecek emsallerin tespiti meselesi var. Bu emsalin, mamülün bugünkü müstehlik sayısına göre tatbik etmek düşünülebilir. Bu takdirde müstehlik sayısı azaldıkça, emsal de küçülecektir. Bunun yerine potansiyel müstehlik sayısı kullanılabilir; fakat bu keyfi bir takım unsurların işe karışmasına sebep olacaktır. Keyfî unsurlar işe karıştığına göre, çok sayıda müstehlik tarafından istihlâk edilmekle beraber, tıbben sıhate muzır olduğu kabul edilen içki ve sigara gibi mamüllerin fiyatlarını da sosyal mülâhazalara göre tashih etmek düşünülebilir.

2. Bu bakımdan hususi fiyatlar olduğu gibi bırakılır. Fakat SSV hesabında, müstakil bir terim olarak gelir dağılışı tesiri hesaba katılır. (19)

3. Mademki, işe bir dereceye kadar keyfilik karışacaktır. Bu takdirde daha radikal bir yola gidilebilir. Sadece zenginlerin kullandığı mamüller

(18) Bu takdirde dahi nüfus başına düşen millî gelir kemiyetine göre iktisadî gelişme elde edilmiş gibi görünür. Fakat satıhta kullanılmayıp, nüfus başına millî gelirdeki artmanın hangi fizikî istihlâk şeklinde tezahür ettiği araştırılırsa, lüks parfümeri şeklindeki istihlâk artmasının fazla bir mana ifade etmeyeceği, hele iktisadî gelişme manasına alınamıyacağı kolaylıkla anlaşılır. Bu suretle iktisadî gelişme tarifinin biraz daha etraflı ve vazih olması zarureti de anlaşılmuş oluyor.

(19) CHENERY, SSV hesabında «gelir dağılışı tesiri» bakımından da bir terim bulundurulabileceğini belirtiyor. Fakat bu terimin mahiyeti üzerinde durmuyor. Meseleyi burada izah edildiği şekilde vazetmediğini ve yatırımın yapılmasının ve işleminin nakdî gelir dağılışı tesirini mevzubahis ettiğini zannediyoruz.

olarak tarif edilen mamüllere yatırım yapılmasına fizikî kontrollerla mani olunur. Bu (1.) maddedeki emsalin bu kabil mamüllerin hepsi için O olarak alınması manasına gelir. Böylelikle kıt olan yatırım kaynaklarının bu kabil mamüllerin kapasitesinin arttırılmasına tahsisi önlenilmiş olur. Bu ise, hareket serbestisinin bir hayli tahdid olunduğu manasına gelir. Ancak, bizatihî yatırım kriterlerinin tesisi ve tatbiki bundan başka bir manaya gelmiyor. (20)

Bu suretle nihaî endüstrilere yatırımlar arasında tercihte mevzubahis olabilecek bir diğer önemli mesele ile de karşılaşmış oluyoruz. (Tabii kapalı ekonomi faraziyesi devam etmektedir). Bu mamüller bakımından yaratılacak kapasite, ilerdeki mecmu istihlâk talebinin terkibine uygun olmalıdır. Derhal anlaşılacaktır ki, mesele bu noktada «**planlama meselesi**» ile temasa gelmektedir. O halde, yatırım kriterlerinin tatbiki bir dereceye kadar planlamayı da ve bunun için istikbaldeki nihaî talep hakkında bir takım projeksiyonlarda bulunmayı da zaruri kılacaktır. Bu yapılmadan nihaî mamüller için yaratılacak yeni kapasiteye yatırım kriterleri tatbik edilmesinin pek büyük bir manası olamaz.

Böylelikle hususi hasılanın bir bedel mukabili satılacak kısmının bir SSV hesabına nasıl dahil edileceği hususundaki münakaşayı tamamlamış oluyoruz. Fakat az gelişmiş bir memlekette yapılacak yatırımlar bir bedel ödenmeden istifade edilen bir takım hasıllar da meydana getirebilirler. Bununla kastedilen teşebbüs dışı istifadelerdir. Burada bu mevzuun münakaşası üzerinde fazla durmayacağız. Umumiyetle bu gibi istifadelerin mevcut olduğu ve az gelişmiş memleketlerdeki yatırımlar bakımından önemli oldukları kabul olunmaktadır.

CHENERY, teşebbüs dışı istifadelerin, bilhassa münakale gibi hizmetlerin istihsalı için yapılacak yatırımlar bakımından önemli olduğunu belirtiyor. Ona göre, SSV hesabında, bu kabil istifadelerin de sosyal hasıla değeri terimine ilâve edilmesi lazımdır. (21) Yalnız bunlar için kemmî bir ölçünün nasıl bulunabileceğinden bahsetmiyor. Şöyle düşünülebilir, SSV si ölçülecek yatırımın işlemesi ile dışı istifa edilecek a ve b teşebbüsü vardır. Eğer yatırım yapılmamış ve sağladığı hizmetler temin edilmemiş olsa idi, bu teşebbüslerin yıllık istihsal miktarlarına ait

(20) '3' yolda bahsedilen kriter "kapalı ekonomi" faraziyesine göredir. Dış ticaret mevzubahis olduğunda, yalnız zenginlerin kullandığı mamüllerin kapasitesini arttırmak için yatırıma, bunları ihrac edilebilir cinsten olması ve tediyeye blançosu tesislerinin diğerlerininkinden daha avantajlı olması şartı ile müsadde edilebilir. Ve fizikî kontrollerla dahilde kullanılmaları önlenilebilir.

(21) CHENERY — a. g. m. - s. 82.

genel maliyetleri GM_1 olacaktı. Halbuki bu yatırımın sağladığı ve bedeli tamamen ödenmiyen hizmetlerden dolayı bu maliyet daha az, meselâ GM_2 oluyor. $GM_1 - GM_2$ yatırımın temin edeceği dış istifadelerin kemmi bir ölçüsü sayılabilir. Tabii bu ölçünün çok kaba bir tahminden öteye geçmeyeceği kabul olunmalıdır. İki yatırım projesi arasında temin edecekleri dış istifadeler bakımından pek büyük bir fark mevzubahis değilse, bu tahminden sarfınazar edilebilir. Farkın büyük olduğu hallerde, dış istifadelerin kemiyeti hakkında kaba da olsa bir tahmin, bunların nazarı itibare alınmadığı halden daha doğru neticeleş verir.

Bu tashih ve ilâvelerle bir H_s , sosyal hasıla değeri, elde edilmiş olur. Maliyette de hususi teşebbüs maliyetinden sosyal maliyete M_s geçmek lâzımdır. Daha evvel muhtelif maliyet unsurları üzerinde durmuştuk. Meselâ, işgücünü zıraatten gelen gizli işsizler teşkil ediyorsa, müteşebbis tarafından bunlara ödenen ücretlerin toplamının tamamı nazarı itibare alınmayacak, fakat işçilerin zıraatten alınıp bu yeni endüstrilerde çalıştırılmasının doğurduğu munzam transfer maliyeti sosyal maliyete dahil edilecekti. Boş duran bir arazinin yeni kurulan endüstri tarafından malzeme, yıgmakta kullanılması ve mukabilinde sahibine bir kira ödenmesi halinde, bu ödeme M ye dahil olduğu halde M_s ye dahil edilmeyecektir. (22) Buna mukabil M ye dahil olmıyan teşebbüs dışı kayapların M_s hesabında nazarı itibare alınmaları lazıdır.

M den M_s ye geçilirken önemli olabilecek bir nokta, hususi teşebbüsün mamülün meydana getirilmesinde kullandığı ham ve yarı mamüllere ödediği bedellerin ihtiva ettiği vergilerdir. Ham madde fiyatı içindeki vergi, istihsal prosesinde kullanmak maksadı ile onu satın alan hususi teşebbüs bakımından bir maliyet unsurudur. Fakat sosyal maliyete dahil değildir. Bu sebeble maliyette yarı mamül ve ham madde maliyeti hesaba katalırken, diğer tashihlerle birlikte, bu bedellerin içindeki vergilerin de tarhedilmesi lazımdır. Bu yapılmadığı takdirde, SSV hesabında, üzerinde ağır vergiler bulunan ham ve yarı mamül maddelerden işleme safhasında istifade edilen yatırım projeleri aleyhine bir sapma meydana gelir.

Böylelikle yatırım projeleri arasında tercihte esas alınacak bir kemiyet olarak $\frac{H_s - M_s}{Y}$ elde ediliyor. Bu mefhumun, gerek husu-

Y

(22) CHENERY, sosyal maliyete varabilmek için yalnız boş duran kaynakların gerektirdiği tashihleri ele alıyor (a. g. m. s. 82). Faiz konusunda her hangi bir izahata bulunmamaktadır. Maliyet unsurları arasında, amortismanı da ihtiva eden bir "umumi masraflar temini" (O ile göstermektedir) mevcuttur. Fakat, bunun ilk sermaye yatırımı için bir faizi ihtiva edip etmediğini belirlememektedir. Umumi mantığna göre etmemesi cab ediyor.

si teşebbüs için yıllık safî hasıla nisbetine, gerekse H/Y nisbetine nazaran bir tekâmül ifade ettiği muhakkaktır. Fakat iş burada bitmemektedir.

III

Böyle bir mefhumun dahi "iktisadî gelişme hedefi" bakımından yeterli olup olmadığı münakaşa edilebilir. İktisadî gelişme bir devrede tahakkuk edemez. İstihsal kapasitesinin arzu edilen yüksek seviyeye ulaşması uzunca bir zaman alır. Bu zamanı ifade etmek için "gelişme zamanı" tabiri kullanılabilir. İktisadî gelişme hedefi bakımından önemli olan, bu gelişme zamanının ihtiva ettiği devrelerin herbirindeki hasıladan ziyade, gelişme zamanı sonunda elde edilecek istihsal kapasitesidir. Demek ki, iktisadî gelişme hedefine göre, muhtelif yatırım istikamet ve şekilleri arasında bir tercih sırası tesis edilirken, her bir yatırımın ani tesirinden ziyade (milli hasıla üzerindeki ani tesir kastediliyor) gelişme zamanı sonunda ulaşılabilecek istihsal kapasitesi üzerindeki tesirine bakılması uygun olur (23). Bu kapasiteyi tayin eden amillerden en önemli bir tanesi her devredeki "yatırım hacmi" dir. Her devre yapılacak yatırım hacmini tayin eden muhtelif amiller vardır. Kapalı bir ekonomide bunlardan en önemli bir tanesi, daha evvelki devrelerde yapılmış olan yatırımların terkididir. O halde, yatırımların istikamet ve şekillerine göre, yeniden yatırım tesirleri (YYT) ne de bakılması lâzımdır.

Yatırımların yeniden yatırım tesiri iki manada mevzubahis olabilir. Bir kere, yatırım işleme safhasında, yani yatırımla elde edilen istihsal vasıtasının kullanılması ile mamülün meydana getirilmesi safhasında nakdî bir gelir meydana getirir. Bu nakdî gelirin muhtelif kısımları muhtelif grupların hisselerine düşer ve onlar tarafından kullanılır. Hususi teşebbüse dayanan ekonomilerde, her devredeki yatırım hacminin bağlı olduğu bir unsur da tasarruf hacmidir. Gelir elde eden fertlerin toplam olarak istihlâk etmedikleri kısım (teknik mülâhazalar bir tarafa bırakılırsa) tekrar yatırıma tahsis edilebilecek bir imkân teşkil eder. Her devredeki tasarruf hacmi muhtelif faktörlere bağlıdır. Bu arada, gelir seviyesi (o devredeki ve daha dinamik görüşlerde bir evvelki devredeki), faiz haddi tasarruf hacmine tesir eden amiller arasındadır. Tabii daha başka bir takım amillerden de bahsolunabilir. Bunların ve gelir seviyesiyle faiz haddinin muta ola-

(23) MAURICE DOBB «A Note on the so - called Degree of Capital Intensity of Investment in underdeveloped Countries (1954)» On Economic Theory and socialism, London 1955, s. 150, AREN - a. g. m. — s. 7.

WALTER GALENSON ve HARVEY LEIBENSTEIN «Investment Criteria, Productivity and Economic Development» QJE, August 1955, s. 351 - 2.

rak verilmiş olduklarını düşünelim, tasarruf hacmine müessir olacak bir diğer amil gelirin dağılma tarzıdır. Umumiyetle yüksek gelirliler gelirlerinin daha büyük bir yüzdesini tasarruf ederler. Bunu, “zenginlerin marjinal tasarruf temayülü daha yüksektir” şeklinde ifade ediyoruz. Buna mukabil düşük gelirlilerin marjinal tasarruf temayülleri alçaktır. Ücret alan kişiler umumiyetle düşük gelirliler grubuna mensuptur. O halde şu söylenebilir: Yatırım işleme safhasında meydana gelen nakdî gelirin ne kadar büyük bir kısmı ücret şeklinde ödenirse, bu gelirden yapılacak tasarruf o kadar az olur. Farklı istikamet ve şekildeki yatırım projelerinin işleme safhasında meydana getirdikleri nakdî gelirlerin ücret ve diğer faktör gelirleri arasında bölünme tarzları farklı olabilir. Bu bir kere işleme safhasında işgücünün, diğer faktörlere nazaran kullanılma nisbetine, ikinci olarak da bu kullanılan işgücünün mahiyetine (vasıflı işçilerin, ücretleri alâlade işçilerinkinden umumiyetle yüksektir.) bağlıdır. O halde, her yatırım projesinin bir kere bu manada bir YYT si olacağından bahsedilebilir, fakat bu fazla önemli değildir, çünkü: (a) tasarruf hacmi ile yatırım hacmi arasında pek sıkı ve doğrudan bir bağıntı mevcut değildir 24) (b) tasarruf hacmi ile gelirin bölünmesi arasında pek sıkı bir bağıntı mevcut değildir. Tasarruf hacmini evleviyetle yukarıda mevzubahis edilen faktörler tayin eder. Netice itibarile yatırımların bu şekilde bir YYT tesiri olacağı kabul edilebilirse de, buna fazla önem atfetmek doğru olmaz.

Kapalı bir ekonomide yatırımların asıl, meydana getirecekleri mamulün mahiyetine bağlı olarak farklı YYT leri olabilir. Bu mesleyi vazıhlaştırmak için müşahhas bir misâl üzerinde duralım. Bu devre elimizdeki imkânlarla yatırım alternatiflerimiz: (a) çelik işleyen bir fabrika kurmak

(24) İktisadî gelişme bakımından, yatırım hacminin hususî tasarruf hacmi kadar olacağını düşünmek makul değildir. Bizatihî devletin iktisadî gelişmeden kendisini mes'ul addetmesi, yatırım hacminin hususî tasarrufu aşması şeklinde tezahür eder. Binaenaleyh yatırım hacminin hususî tasarruf hacmi tarafından tayin edileceğini düşünmek pek doğru değildir. Ancak şöyle bir münasebet tasavvur olunabilir: Yatırım hacmine devlet tarafından otonom bir şekilde karar verilir. Hususî tasarruf hacmi (ki bu yatırımların gelir dağılışı tesirine de bağlıdır) otonom yatırım hacminden ne kadar azsa, kapatılması icab eden fark okadar büyüktür. Bu farkın kapatılmasının şu veya bu şekilde (enflasyon veya vergileme veya mecburî istikraz) bir maliyeti olacağı ve bu maliyetin kapatılacak miktar arttıkça büyüyeceği düşünülürse, hususî tasarrufun fazla olmasının bir önemi bulunduğu kabul edilir. İhtiyarî hususî tasarruf, otonom yatırım miktarına ne kadar yakın olursa (ki ne kadar fazla ise o kadar yakındır) bu maliyetten yapılacak kısıntı o kadar fazla olur. Böylece daha büyük miktarda yatırım yapmak kabil olur. (Vergi toplamakta kullanılacak işgücü, bina inşaatında veya makine imalinde kullanılabilir). Görüldüğü gibi bir münasebet mevcuttur fakat çok uzak ve dolambaçlı bir münasebettir. Adeta denilebilir ki: “Eğer yeniden yatırım miktarına, evvelce yapılmış yatırımların gelir dağılışı tesir ederse, herşey de tesir edebilir.”

veya (b) ayakkabı imal eden bir fabrika kurmaktır. (b) alternatifinin, yukarıda tarif edilen şekildeki SSV si daha yüksek olabilir. Sadece bu kritere itibar ettiğimizi ve ayakkabı imal eden fabrikayı kurduğumuzu düşünelim. Kapalı bir ekonomi farzettığımızı hatırdan çıkarmıyarak, ertesini devredeki duruma bakalım. Ayakkabı fabrikası kurulup bitmiştir. O halde ya atıl kapasiteyi göze alacağız, ya da ayakkabı istihlal ve **istihlak** edeceğiz. Ayakkabının istihlakten başka bir maksatla kullanılması kabil olmadığından, bir evvelki devredeki yatırım istikameti hakkındaki kararımız, bu devrede hasıla değeri kadar bir istihlak mecburî kılmaktadır. Halbuki, SSV kriterine aldirmayıp, (b) yi seçmiş olsa idik, elimizde çelik işleyen bir fabrika bulunacaktı. Bu fabrikada makine yapabiliydik. Makine bir istihlal vasıtasıdır. Böylelikle ikinci devrede yatırım hacmi bu hasılanın değeri kadar fazla olabilir. Tabii böyle bir hal ilânihaiye devam edemez. Bir müddet sonra, yaratılan ilâve kapasite, istihlak malı istihlal kapasitesi şeklini iktisap etmek zorundadır. Fakat, gelişme zamanının sonuna yaklaşılıncaya kadar istihlal vasıtaları istihlal kapasitesinin artırılması kabil ve bunun, iktisadî gelişme hedefi bakımından büyük önemi olabilir. Mesele bu önemi aksettirecek bir kriterin meydana getirilmesindedir.

Makul görünen bir yol endüstrilerin istihlak malı endüstrileri ve istihlal vasıtası endüstrileri diye iki büyük grup halinde tasnif edilmesi olabilir. Bazı endüstrileri kat'î olarak bu gruptan birine dahil etmek mümkün olacaktır. Fakat bazı endüstriler her iki nev'i mamülü de istihsale müsait olabilir. Bir makine fabrikasında, makine yapan makineler veya ayakkabı yapan makineler yapmak kabil. Bu kabil endüstrilerin de istihlal vasıtası endüstri addedilmesi ve ikili tasnifin parçalanmaması uygun olur. Şimdi iktisadî gelişme hedefi bakımından her devrede mümkün olduğu kadar fazla yatırım yapılması gerekir. O halde, yatırımların YYT si yüksek olan istihlal vasıtası endüstrilerine teveccüh etmesi tercih olunmalıdır (25).

(25) İstihlak malı endüstrilerine yatırıma hiç mi mücade edilmeyecektir? Bu, ilerdeki devrelerde istihlak ve yatırım hacmi bakımından tercihlere bağlıdır. Eğer belli bir tarihe kadar, gelişme zamanı başında mevcut istihlak hacminin aynen devamı arzu ediliyorsa (ki bu, bu devre esnasında hayat seviyesinde bir düşmenin göze alındığı manasına gelir), yatırımların hep istihlal vasıtası endüstrilerine yapılması tercih edilir. Yok, istihlakın belli bir tempo ile devreden devreye artması arzu ediliyorsa (ki en fazla varit olabilecek tercih buymuş gibi görünüyor), o zaman her devrede, müteakip devrede gerekli istihlak hacmi artmasını verecek istihlak malı istihlal kapasitesinin yaratılmasına mücade edilir ve yatırılabılır kaynakların geri kalanı istihlal vasıtaları endüstrilerine yatırıma tahsis olunur. Bu mesele de yatırım kriterleri mevzuu ile iktisadî gelişme **plânlanması** temas haline gelmektedir. Plânlamayı kabul etmeden yatırım kriterlerinden bahsetmenin bir manası olmayacaktır.

Bir yatırımın YYT sinin bu tasniften daha kesin bir ölçüsü olabileceği çok şüphelidir. Ayakkabı endüstrisine yatırımın YYT si böyle bir tasnifte O dır. Çelik işleme endüstrisine yatırımın YYT si biraz mudildir. Bu fabrikada makine yapılacak. Ancak makinelerin yapılabilmesi için işçi çalışması lâzım. Bu işçi ziraatten gelecek atıl işçilerdir. Bunların munzam bir transfer maliyetleri (TM) olacağını biliyoruz. Bu TM işçi sayısının bir fonksiyonudur. Yani çelik işleme fabrikasında makine yapmak için ne kadar çok işçiye ihtiyaç varsa, TM o kadar yüksek olacaktır. TM, meşmu istihlâkte, bu yatırımın işlemesinin (yani çelik işleme fabrikasında makine yapılmasının) meydana getirdiği zaruri bir artma addolunabilir.

YYT leri sıfırdan büyük iki endüstri (yani iki istihsal vasıtası endüstrisi) düşünelim. Bunlar rakiptirler. Seçimi nasıl yapacağız? “İki endüstriden hangisinde beher YYT birimi için TM daha düşükse o tercih olunmalıdır” denebilir. O halde, istihsal vasıtaları endüstrileri arasından yeniden yatırım tesiri bakımından tercihte önemli olan kemiyet TM/YYT dir. Bu kemiyet ne kadar küçükse, o yatırım projesi, yeniden yatırım tesiri bakımından o kadar avantajlıdır. İstihlâk malı yapan endüstrilere yatırımda $YYT = O$ olduğundan TM/YYT sonsuzdur (26).

Bu münakaşada varılan netice şu oluyor: Yatırımların YYT si ancak mamülün mahiyeti ile ilgili olarak manalı ve önemli bir mefhumdur. Gelir dağılışı tesirine göre YYT çok uzak ve dolambaçlı bağıntılara dayanmaktadır. Bu sebepten önemli değildir. Bundan böyle YYT den bahsettiğimizde, aksi tasrih edilmedikçe, daima mamülün mahiyeti bakımından YYT yi kastediyor olacağız.

IV

Şimdiye kadarki tahlillerde nüfus artışı meselesine pek temas etmedik. Halbuki iktisadî gelişme prosesine girmiş veya girmek üzere bulunan bir çok az gelişmiş memlekette, nüfus artışının süratlenmesi ihtimali küçümsenmiyecek bir kâbus teşkil etmektedir. İktisadî gelişme ile elde edilecek milli gelir artmalarının, daima nüfus artışıdaki süratlenme tarafın-

(26) Tabii mesele böylelikle halledilmiş olmuyor. İstihsal vasıtaları endüstrilerinde YYT yi nasıl ölçelim? Bunun için hasıla değerini almaktan başka çare yok gibi görünüyor. Ancak YYT kemiyeti için bütün istihsal vasıtaları endüstrilerinde hasıla değerinin bütününün kullanılmasına lüzum yoktur. Mamülün mahiyetine göre, her endüstride hasılanın farklı bir yüzdesinin yeniden yatırım imkânı yarattığı düşünülebilir. Bu yüzde nisbete J dersek, TM/JH , istihsal vasıtaları endüstrilerinde yeniden yatırım tesirini gösteren kemiyet olur.

dan telafi edilmesi kabildir. Bu suretle nüfus başına milli gelirde, yani hayat seviyesinde bir yükselme elde edilmemiş olur.

Nüfus tazyiki hissedilen memleketlerde, yatırım terkiibinin nüfus artış haddi üzerine tesiri bakımından da gözden geçirilmesi icab eder (27).

İktisadî gelişmeye mutaden refakat ettiği görülen tabii artış haddindeki yükselmeye sebep olan, ölüm nisbetindeki düşmedir. Doğum nisbetinin düşmesi ancak bir zaman gecikmesinden sonra ve nüfus daha büyük bir kısmının şehirlere yerleşmesi ile bunu takip etmektedir. Aradaki devrede nüfus, daha yüksek bir tabii artış haddi ile büyümüş olmaktadır.

Bu müşahadelerden hareket edilirse, yatırımların terkiibinin nüfusun tabii artış haddi üzerindeki tesiri kabul edilir. Yatırımların ölüm nisbetindeki düşmeye mani olacak veya bu düşme ile birlikte doğum nisbetindeki düşmeyi de süratlendirecek mahiyette olması şayanı arzu olur. Ölüm nisbetinin düşmemesi, gelişmenin ilk zamanlarında bilhassa gıda ve benzer endüstrilere yatırımların nisbeten az tutulması ile kabil olur. Fakat çok kimse bakımından, **sırf bu maksatla**, bu kabil endüstrilere yatırımların az tutulması, insanlığın temel gayeleri ile kabili telif addolunmayabilir. O halde daha çok doğum nisbetinin düşmesinin fazla gecikmemesini temin edecek yatırımlar önem kazanıyor. Doğum nisbetine bilhassa tesir eden amil şehirleşmedir. Şehirleşme bir zihniyet ve davranış değişmesine sebep olur. Mevcut aile fertlerinin sağlığını korumak ve hayat seviyelerini yükseltmek gibi emeller, aileyi idame etmek ve yaymak kaygusunun önüne geçer. Doğum kontrolü tatbik edilir. O halde, doğum nisbetinde düşme temin edebilmek için, şehirleşmeyi teşvik etmek ve süratlendirmek lâzımdır.

Şimdiye kadarki tahlillerimizde, ziraatten sanayie nüfus naklinin munzam bir transfer maliyeti doğuracağı meselesi üzerinde müteaddit vesilelerle durduk. Bu munzam maliyetin nakledilen nüfus miktarına bağlı olduğunu belirttik ve onu iktisadî gelişmenin süratini kesen bir amil olarak mütelaâ ettik. Bu maliyetin düşük olmasının, yani nüfus naklinin az olmasının daha fazla verimli yatırım yapılmasına imkân vereceğine işaret ettik. Şimdi, süratli şehirleşmenin (ki transfer maliyetinin büyük olması manasına gelir) müspet bir tarafı ortaya çıkıyor. Bunların hangisi ağır basar? Bu suale apriori cevap vermek imkânı mevcut değildir. Hangi iktisametteki tesirin daha önemli olduğu, bir kere gelişme zamanı başında mevcut nüfusun ve nüfusun tabii artış haddinin tazyikine, ikinci olarak takip edilen yatırım politikasının ölüm nisbeti üzerinde meydana getirece-

(27) WALTER GALENSON ve HARVEY LEIBENSTEIN — a. g. m. s. 363.

ği tesire ve nihayet munzam transfer maliyeti küçük tutulduğu takdirde (ki şehirleşme az olacaktır ve yeni yatırımların sermaye kesafeti yüksek olacaktır) ölüm nisbetindeki belli bir düşme ile, tabii artış haddinde meydana gelecek büyümenin cesametine bağlıdır. Önemli olan, şehirleşmenin munzam transfer maliyetinin tesirlerinin bir tek istikamette olmadığı ve bazı hallerde (bilhassa nüfus ve tabii artma haddinin tazyikinin fazlaca hissedildiği hallerde) müspet tesirin pek alâ menfi tesiri ifna edecek bir cesamete ulaşabileceğinin anlaşılmasıdır (28).

V

Bir başka bakımdan da yeniden yatırım meselesi üzerinde durmak icab ediyor. Maliyet ve verim bakımından farklı olan bir sahaya ait rakip tekniklerin, "istihsal devre" leri de farklı olabilir. Bu teknikler arasında bir tercih yapılırken, **diğer şeyler aynı olmak şartı ile**, yatırım birimi başına daha büyük bir verim veren teknik gerek SSV kriteri bakımından, gerekse YYT bakımından üstün sayılabilir. Fakat bu tekniğin istihsal devresi daha uzunsa, avantajlı durumu bu amilin tesiri ile ortadan kalkabilir. Daha az verimli tekniğin daha küçük hasılasının daha kısa zaman aralıkları ile mükerreren yeniden yatırılması, tarif edilen gelişme zamanı sonunda dahabüyük bir istihsal kapasitesine ulaşılmasını temin edebilir. Bu hususu açıklayabilmemiz için, istihsal devresi mefhumu ve farklı tekniklerin istihsal devrelerinin farklı uzunlukta olmasının sebepleri üzerinde bir nebze durmamız gerekiyor.

(28) GALENSON ve LEIBENSTEİN adı geçen makalelerinde (s. 351 - 352) YYT ve yatırımların nüfus artışı üzerindeki tesirlerini bir mefhum içinde birleştirmeye çalışıyorlar. Bu mefhumu pek vazih bir şekilde tarife muvaffak oldukları söylenemez. Buna rağmen kısaca temas edilmesi faydadan hali değildir. Kullanmayı teklif ettikleri mefhum «marjinal nüfus başına yeniden yatırım hissesi» (marginal per capita reinvestment quotient) dir. Onlara göre yatırılabilir kaynakların, iktisadî gelişme hedefi bakımından, en uygun tevziinde bütün yatırımlar için marjinal nüfus başına yeniden yatırım hissesinin aynı olmasını iktiza eder. O halde, şöyle bir faraziyeye dayanıyorlar, "bir sahada marjinal nüfus başına yeniden yatırım hissesi bu sahaya yatırımın eksilen bir fonksiyonudur". Yani ne kadar fazla yatırım yapılırsa bu kemiyet o kadar küçük olur. Vuzuhsuzluk bu mefhumun, yatırımların yeniden yatırım tesirine bağlanmasından ileri gelmektedir. Yatırımların nev'i ve şekillerinin ilerki devrelerde yapılacak yatırım hacmini ve ileriki devrelerdeki nüfusu (iş gücünü) tayin edeceği kabul ediliyor. Sonra da, bu fikirle ilgili olarak yukardaki marjinal mefhumu müdafaa ediyor. Güçlük, mefhumun marjinal olmasındandır. İstihsal vasıtası endüstrilerinde yatırım daima daha fazla yeniden yatırım imkânı temin eder. Bu endüstrilere yeni yeni yatırımların gittikçe daha küçük bir YYT vermeleri için makul hiçbir sebep gösterilmemektedir. İstihlâk endüstrilerine sadece bir birim yatırım yapıldığını düşünelim. Müelliflere göre onun YYT tesiri yüksek olacaktır. Neden? Eğer YYT yuka-

rıda tarif ettiğimiz gibi yatırım işlemesi ile elde edilebilecek mamülün mahiyeti (ayakkabı ve çelik olması) ile ilgili ise, birinci ayakkabı fabrikasının neden 10 uncudan yüksek bir YYT si olsun? Yok eğer YYT bu demek değil de, başka birşey demek ise, kapalı bir ekonomide bu "başka şey" ne olabilir? Müellifler bu hususta hiçbir açıklamada bulunmuyorlar. Bu sebeble kullandıkları mefhumun pek vazih olmadığına işaret ediyoruz. Bu vuzuhu vermek için, marjinal nüfus başına yeniden yatırım hissesinin tayininde en önemli rolü atfettikleri yedi temel amili sayıyorlar (352). Bu amiller (1) işçi başına gayrisafi hasıla (2) İşçi başına istihlâk edilen mallar (3) Sermayenin tamir ve yenilenmesi (4) sermaye kullanmadan hasılda artma temin eden yenilikler, meselâ işgücününün meharatında, sağlığında, enerisinde artmalar (5) ölüm nisbetlerinde azalmalar (6) doğum nisbetinde düşmeler ve (7) yeniden yatırımın istikameti.

Şimdi, marjinal kemiyeti bu faktörler tayin ediyor. Bir sahada yatırımın artması ile kemiyetin küçülmesi lâzım. Bu küçülmeyi sayılan faktörler temin edecek. Bunlardan yalnız birincisinin, yani hasıla değerinin yatırım miktarının eksilen bir fonksiyonu olduğu söylenebilir. Fakat asıl güçlüğü (2) sayılı amel doğuruyor. Bir sahada işçi başına istihlâk o sahadaki yatırıma ne şekilde bağlı olabilir? Olsa olsa, istihlâk miktarı, ödenen ücretin bir fonksiyonu sayılabilir. Peki yatırımın mahiyeti ile ödenen ücret seviyesi arasında ne gibi bir münasebet vardır? Bu nokta açıkça ortaya konmuyor. Sonra (4) tamamen marjinal mefhuma yabancı bir kemiyet gibi gözüküyor. Tariften sermaye yatırıma bağlı olmıyan unsurları ihtiva ediyor. Bu exojen unsurlar neden dolayı bir sahadaki yatırım miktarlarına göre değişsin? Zaten bu yatırım miktarına bağlı olmadığı serahaten söyleniyor.

Müellifler burada da durmuyorlar, her devrede nüfus başına yeniden yatırılabilir kaynakların değerini yukarıda 7 maddede sayılan kemiyetlerin bazılarını kullanarak tespiti çalışıyorlar. İ yatırımın işlemesinin gerektirdiği işçi sayısı, Ü ücret ve A amortisman ve tamir olmak üzere

$$\frac{YYT}{İ} = \frac{H}{İ} - Ü - \frac{A}{İ}$$

Meselâ ayakkabı ve çelik işleme fabrikaları misâlimizi tekrar alalım. Aynı miktar yatırımla ikisinden birini elde etmemiz kabil. Hangisinin yeniden yatırım tesiri daha fazla, bunu tayin etmek için her iki yatırıma ait yukardaki kemiyetleri hesaplayacağız. İki endüstride ücret, (toplam ücret değil, bir işçinin ücreti) önemli olmaktadır. Ücret ne kadar yüksekse, yatırımın YYT si o kadar az olacaktır. Çünkü o kadar fazla istihlâk harcaması yapılmış olacaktır. Yüksek ücretli işçiler istihlâk için daha fazla harcamada bulunurlar. Bu hatalı bir faraziye değildir. Fakat neden dolayı istihlâk harcaması yalnız ücrete bağlanıyor? Gayrisafi hasılanın kâra giden kısmından da istihlâk harcaması yapılacaktır. Eğer mesele, gelir dağılımının, yani nakdî hasılanın ücretle kâr arasında nisbî bölünmesinin, tasarruf ve yatırım miktarları üzerine tesiri meselesi ise, bunun açıkça belirtilmesi lâzımdı. Nitekim fazla önem atfedememekle beraber, yatırımların bu manada da YYT, leri olabileceğini kabul etmiştik. Fakat bundan hiç bahsedilmiyor. Eğer YYT ye tesir eden bu da değilse, (mamülün mahiyeti de değil, o anlaşılıyor) nedir? Ontaya konmamaktadır. Bu sebeble YYT meselesinin metindeki tarzda ele alınması çok daha makul gibi görünüyor.

Belli bir teknik için istihsal devresi, yatırımın yapılmaya başlandığı anla, istihsal ameliyesinde kullanılabilir istihsal vasıtasının tamamlandığı an arasında geçen zaman fasılası olarak tarif olunabilir.

İstihsal devresinin uzunluğu, bir kere, yatırıma tahsis edilebilecek kaynakların sınırlı olmasının bir tezahürüdür. Öyle bir teknik mevzubahis ki, onun gerektirdiği istihsal vasıtalarını meydana getirmek, çok büyük bir sermaye yatırımına ihtiyaç gösterir. Elde bulunan kullanılabilir kaynaklarla bu işin hepsini "bir devre" de tamamlamaya imkân olmaz. Böylelikle istihsal devresi uzar. Meselâ belli bir istihsal vasıtasının elde bulunan ve bu işe ayrılabilen vasıtalarla meydana getirilmesi 100.000 saat işgücüne ihtiyaç gösterir. Halbuki bir devrede, **bütün maksatlar için** kullanılacak azami işgücü saati 100.000 dir. Bunun 80.000 saatinin cari istihlâk ihtiyacının karşılanmasında kullanılması kat'i bir zarurettir. O halde, bu istihsal vasıtasının istihsal devresi uzunluğu 5 devre (meselâ 5 sene) dir. Veya bu istihsal vasıtası yapılırken bir makineden istifade olunacaktır. Bu makineden elde 1 tane mevcuttur. Hiç dinlendirilmeden kullanılırsa, bir yılda 24 x 365 makine saati sarfedilebilir. Bunun hepsinin mevzubahis istihsal vasıtasının meydana getirilmesine tahsis olunduğunu farzetsek bile, istihsal vasıtasını tamamlamak için sarfedilmesi gerekli makine saati 72 x 365 olabilir. Bu takdirde istihsal devresi uzunluğu 3 yıl olacaktır.

İkinci olarak, Tip I ve Tip II istihsal vasıtalarının meydana getirilmesindeki "prose" sayısı farklı olabilir. İşgücü veya teknik istihsal vasıtaları ne kadar kesif bir şekilde kullanılırsa kullansın, bir prose sonsuz küçüklükteki bir zamanda tamamlanamaz. Proselerin birbirlerini takip etmesi icab eden hallerde, istihsalinde çok sayıda prose mevzubahis olan bir Tip II nin istihsal devresi daha uzun olacaktır.

Nihayet demirin soğuması, çimentonun donması, yolun zemine oturması gibi sırf teknik sebeplerle de iki tip istihsal vasıtasının istihsalinde farklı uzulukta zaman kullanılması zaruri olabilir.

Yukarda sayılan üç sebepten birincisi, "istihsal edebilmek için yaşayacak ve kuvveti idame edebilecek kadar istihlâk edebilmek şarttır veya bir memlekette belli bir zamanda istihsal kapasitesi sınırlıdır" şeklinde ifade edebileceğimiz bir vakiya dayanıyor. Diğer ikisi daha çok teknik mahiyeti haizdirler.

Umumiyet'e, verimli olan ve çok yatırım gerektiren istihsal vasıtalarının istihsal devrelerinin daha uzun olduğu kabul edilmektedir. Daha yük-

sek verim, daha büyük bir yeniden yatırım imkânı verir (30). Bu sebeple iktisadî gelişme hedefi bakımından verimli teknikler ve bunlarda kullanılan istihsal vasıtalarına yatırım ağır basar. Fakat yüksek verimli vasıtanın istihsal devresi daha uzunsa, yeniden yatırım daha geç vuku bulacaktır. Bu esnada az verimli tipe birkaç defa yeniden yatırmak imkânı bulunabilir. İşte bu vakıa az verimli ve istihsal devresi daha kısa teknik için belli bir gelişme zamanında, bir avantaj temin edebilir (31). Bu hususu numerik bir misâl ile göstermeye çalışalım. Bu misâl realist olmaktan ziyade, izah etmek istediğimiz hususu aydınlatacak şekilde tertip edilmiştir. Göstermek istediğimiz, sadece istihsal devresi uzunluk farkları ile ilgili olarak, mükerrer yeniden yatırımdan doğabilecek tesirlerdir. O halde, yeniden yatırım üzerinde ve istihsal devresi uzunluğu hariç diğer bütün amillerden gelebilecek tesirleri tecrit etmeye ve yalnız bunların birlikte ve karşılıklı tesirlerini göstermeye çalışacağız.

(30) Aynı sahadaki iki alternatif teknik mevzubahis olduğundan, mamülün mahiyeti veya gelir dağılışı tesiri bakımından YYT ler farklı olamaz. Aynıdır. YYT yi tâyin eden alternatif verimlerdir. Sayfa 330 daki "diğer şeyler aynı olmak şartı ile" ibaresi de bu hususu ifade ediyor.

(31) DOBB — a. g. m. — s. 146-147.

DOBB, bunu göstermek için bir genişleme faktöründen (expansion factor) bahsediyor. Verdiği formül.

$$\frac{S}{W} \cdot P_i \cdot P_c \left(1 - \frac{W}{P_c} \right)$$

S

Bu formül, sermayeyi işçilerin yiyecekleri maddelerin stoku olarak alan klasik te-lakkiye göre verilmiştir. w ücret, P_i bir işçinin meydana getirdiği traktör sayısı, P_c bir devrede bir traktörle meydana getirilen hububat miktarı, s te başlangıçta mevcut yatırılabilir sermaye, yani ilk yatırılabilir "hububat fazlası" dır. s yatırılınca, s/W tane işçi çalıştırılabilir. Bunlar $s/w \cdot P_i$ tane traktör meydana getirirler. Bu traktörler istihsalde kullanılınca, meydana gelecek hububat hasılası $s/w \cdot P_i \cdot P_c$ olur. Bunun bir kısmı istihlâk edilecektir. P_c hasıla miktarı için, istihlâk, hasıladan ücrete giden kısmın çıkarılması ile elde edilir. Bu kemiyeti P_c nin bir yüzdesi olarak ifade edersek

elde edilir. Bu ise, yukardaki formülde paydaki, parantez dahilindeki ifadedir. Hasılanın bir biriminin ne kadarının yeniden yatırılabileceğini gösterir. Bunu hasıla ile çarparsak, yeniden yatırım miktarı elde edilir. Bu miktarı s in bir birim için ifade etmekle yukardaki formülü elde ederiz. DOBB'un bu formülünde "zaman" vazih bir şekilde hesaba katılmamaktadır. Halbuki mevzubahis olan, istihsal devresi farklı metotların MYYT sidir. O halde, yukardaki bütün kemiyetlerin bir yıllık kemiyetler olarak verilmesi olarak verilmesi ile bunu nasıl telif edeceğiz? Meselâ, uzun istihsal devreli metot için $s/w = 2$ $P_i = 5$ olsun. Fakat bu netice 3 senede alınsın. Bu metotodun istihsal devresi 1 sene olan bir metotla mukayesesini yapabilmek için, P_i yi yıllık olarak tarif etmek ve o şekilde almak lâzımdır. Burada $P_i = 5/3$ olarak alınacaktır. Yani bir işçi bir yılda 1 traktör + 2/3 traktör meydana getiriyor sayılacaktır. Böyle bir tefsire rağmen DOBB'un verdiği formülün MYYT yi göstermek bakımından fazla vazih olduğu söylenemez.

Misâl.

1. Aynı miktar kaynak ile bir el torna tezgâhı veya bir motorlu torna tezgâhı temin edilebilir.

Böylece ilk yatırımın el torna tezgâhında daha az olacağı veya belli bir yatırım harcaması ile daha fazla sayıda el torna tezgâhı elde edilebileceği vakiasını kale almıyoruz. Bunlar nereden ve ne şekilde temin edilecek? Bu husus üzerinde de durmuyoruz.

2. Tezgâhların her ikisi de 100 er sene ömürlüdür. O halde yenileme mevzubahis değildir. Bu amili de bir tarafa bırakmış oluyoruz.

3. Ham madde masrafları sıfırdır.

4. Ücret sıfırdır.

2., 3., ve 4. le burada göstermek istediğimiz hususla doğrudan doğruya ilgili olmıyan bütün amilleri dışarda bırakmış oluyoruz.

5. Motorlu tezgâh daha verimlidir. Meselâ bir devrede el tezgâhında bir traktör veya dokuma tezgâhı yapılabilirken, motorlu tezgâhta 5 traktör veya dokuma tezgâhı yapılabilir.

6. Fakat torna tezgâhları yine kendi cinslerinden torna tezgâhları yapmakta da kullanılabilirler.

Bir el tezgâhı bir devre çalıştırılırsa, yine kendi gibi bir el tezgâhı verir.

Bir motorlu tezgâh üç devre çalıştırılırsa, kendi gibi 4 motorlu tezgâh verir.

5. ve 6. bir arada motorlu tezgâhın daha verimli olduğu ve fakat daha uzun bir istihsal devresine ihtiyaç gösterdiği faraziyelerini ihtiva etmektedir. Meseleyi daha mudil hale getirmemek için el ve motorlu tezgâhın yine kendi cinslerinden tezgâhlar yapmakta da kullanılabileceği farzedilmiştir.

Şimdi 1 inci devre başında itibaren bir el tezgâhını ve bir motorlu tezgâhı paralel olarak çalıştırdığımızı düşünelim. Muhtelif devrelerde iki istihsal vasıtasının o devreye kadar meydana getirmiş oldukları traktör veya dokuma tezgâhı istihsal kapasitesi bakımından mukayesesini yapmak kabildir. Bu rakamlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

EL TEZGÂHI SAYISI ve TRAKTÖR İSTİHSAL KA. (1)	DEVRE (2)	MOTORLU TEZGÂH (3)	TRAKTÖR İSTİHSAL KA. (Motorlu Tezgâhla) (4) = (3) x 5
1	1	1	5
2	2		
4	3	5	25
8	4		
16	5		
32	6	25	125
64	7		
128	8		
256	9	125	625
512	10		
1024	11		
2048	12	625	3125
4096	13		
8192	14		
16384	15	3125	15625
32768	16		
65536	17		
131072	18	15625	78125
262144	19		
524288	20		
1048576	21	78125	390625

Bu numerik misâlden çıkan netice şudur: 21 devre ihtiva eden bir gelişme zamanı ile, daha az verimli fakat istihsal devresi daha kısa olan el torna tezgâhı, mükerrer yeniden yatırım tesiri (MYYT) yüzünden daha yüksek bir istihsal kapasitesi meydana getirmektedir. Netice, esas alınan gelişme zamanına bağlıdır. İlk 12 devre esnasında, verimli yüksek ve istihsal devresi daha uzun motorlu torna tezgâhı, traktör (veya dokuma makinesi) istihsal kapasitesi bakımından önde gitmektedir. Fakat 15 inci devreden itibaren MYYT ağır basmakta ve 21 inci devrede el torna tezgâhı ötekininkinin üç misline yakın bir istihsal kapasitesi meydana getirmektedir.

Mudilleştirici unsurları ihtiva etmeyen bu basit modelimiz için, mürekkep faiz mefhumundan istifade edilerek bir formül de meydana getirilebilir.

Y_e	İlk yatırılan el torna tezgâhı sayısı
Y_m	İlk yatırılan motorlu tezgâh sayısı
Z	Esas alınan gelişme zamanı (devre sayısı cinsinden)
d_e	El tezgâhı kullanarak el tezgâhı istihsal devresi
d_m	Motorlu torna tezgâhı kullanarak motorlu tezgâh istihsal devresi
V_e	El tezgâhının el tezgâhı cinsinden verimi
v_m	Motorlu torna tezgâhının motorlu tezgâh cinsinden verimi
v_e	El tezgâhının el tezgâhı cinsinden verimi
V_{te}	El torna tezgâhının traktör cinsinden verimi
V_{tm}	Motorlu torna tezgâhının traktör cinsinden verimi
K_e	El torna tezgâhına yatırımla varılan traktör istihsal kapasitesi
K_m	Motorlu torna tezgâhına yatırımla varılan traktör istihsal kapasitesi

Formüller:

$$K_e = Y_e (1 + V_e)^{Z/d_e} V_{te}$$

$$K_m = Y_m (1 + V_m)^{Z/d_m} V_{tm}$$

Bu formüllerden istifade edilerek, farklı doneler kabul edilip, el tezgâhı ile motorlu tezgâh traktör istihsal kapasitesi bakımından karşılaştırılabilir.

Fakat bu model çok basittir. Bilhassa amortisman ve işgücü maliyeti hesaba katılmamıştır. Bilhassa işgücü maliyetinin ihmali, işleminde işgücü kesafeti mahiyeti icabı fazla olan el torna tezgâhı lehine bir sapma meydana getirir. Bu iki amil, yani amortismanla işgücü maliyeti de ithal edilirse modeli artık basit geometrik dizi formülleri ile ifade etmek imkânı ortadan kalkar. Gelişme zamanı sonundaki durumların mukayesesini yapmak, her devreye ait değerlerin ayrı ayrı hesaplanması suretile kabül olur.

Ancak, bu basit modelden çıkarabileceğimiz bir netice vardır: İstihsal devresi farkları hesaba katıldığında, uzun istihsal devreli tekniğin verimi, kısa istihsal devreliye nazaran o kadar üstün olmalı ki, makul bir gelişme zamanı sonunda, MYYT nin aleyhe tesirini ifna edebilsin ve daha yüksek bir istihsal kapasitesi sağlayabilsin.

(32) Numerik misâle ait tablodaki rakamları yerine koyarak formülleri kullanmak kabildir:

$$K_e = 1 (1+1)^{21/1} 1 = \text{Log } 1 + 21 \text{ Log } 2 + \text{Log } 1 =$$

$$K_m = 1 (1+4)^{21/3} 5 = \text{Log } 1 + 7 \text{ Log } 5 + \text{Log } 5 =$$

$$0,698906 \cdot 7 + 0,698906 = 5,591248$$

$$\text{Antilog } 5,591248 = 391000 = K_m.$$

Bu suretle istihsal devresi uzunluk farklarının yeniden yatırım tesiri bakımından münakaşasını tamamlamış oluyoruz. YYT bakımından, iktisadî gelişme gayesi ile istihsal vasıtaları endüstrilerine yatırımın istihlâk malı endüstrilerine yatırıma tercih edilmesi gerektiği neticesine ulaştığımız. Bu neticede bir değişiklik olmuyor. Fakat MYYT, istihsal vasıtaları endüstrilerinde daha kısa devreli teknikler lehine bir tercih doğmasına sebep olabilir.

Aslında bütün YYT münakaşası kapalı ekonomi için yapılmıştır ve varılan neticeler ancak «kapalı ekonomi faraziyesi makul bir faraziye» sayılabildiği takdirde doğrudur. Eğer dış ticaretin mevcudiyeti kabul edilirse, hem YYT bakımından varılan neticeleri tadil etmek, hem de yeni yatırım kriterleri üzerinde durmak icab edecektir. Bu hususlar üzerinde durmayı deneyebiliriz.

C. DIŞ TİCARET VE YATIRIM KRİTERLERİ

I

Şimdiye kadarki tahlillerimizde kapalı bir ekonomi faraziyesini esas aldık. Bu faraziyeyi kaldırıp, dış ticaretin mevcudiyetini kabul ettiğimizde, üzerinde durulması icab eden hususlardan biri, YYT nin durumu oluyor. Yeniden yatırıma imkân vermek bakımından istihsal vasıtası endüstrilerine yatırımın istihlâk malı endüstrilerine yatırıma üstünlüğü ortadan kalkacaktır. Yatırımın işlemesi ile elde edilen mamülün çelik olması, gelecek devrede yatırım hacminin o nisbette büyük olması bakımından hiçbir garanti temin etmez. Çünkü çelik ihraç edilebilir ve mukabilinde yatırım malları değil, istihlâkmalları ithal edilebilir. Aksine, ayakkabı endüstrisine yatırım yapıp, bunun işlemesi ile elde edilen ayakkabılar istihlâk edilmeyip ihrac olunabilir ve mukabilinde istihsal vasıtaları (meselâ ayakkabı makinaları) ithal olunabilir. Yatırımın işlemesi ile elde edilecek mamülün istihlâk malı olması yeniden yatırım imkânını bu yüzden azaltamaz. O halde, mamülün mahiyeti (istihsal vasıtası veya istihlâk malı olması şeklindeki mahiyeti) açık ekonomide YYT tesiri bakımından önemli değildir. Önemli olan yatırımın işlemesi ile meydana gelen nakdî gelirin muhtelif hak sahibi guruplar arasında dağılışı ve bu guruplardan herbirinin marjinal tasarruf temayülleridir. Yatırımla (istikâmet ve şekil itibarile yatırım) bu nisbî dağılışı arasında uzak da olsa bir münasebetin bulunabileceğini kabul etmiştik. Ancak bu hususi teşebbüse dayanan bir ekonomi için varit olan bir keyfiyettir. Bu takdirde dahi, her hangi bir yatırımın işlemesi ile meydana gelen nakdî gelir artışının tasarrufa gidecek kısmı

(yüzde olarak) yatırımın istikâmet ve şeklinden çok başka birtakım faktörlere sıkı bir şekilde tâbidir.

İstihsal vasıtası veya istihlâk malı olması şeklinde değil de, *başka bir şekilde* mamülün mahiyetinin iktisadî gelişme ve yeniden bir yatırım üzerine bir tesiri olabilir. Bu suretle sözü yatırımların tediye bilançosu üzerindeki tesirleri bakımından münakaşasına getirmiş oluyoruz.

Hakikaten, bir vakıa olarak az gelişmiş memleketlerin çoğu dış tediye güçlüğü ile karşı karşıya bulunmaktadırlar. Bunlardan iktisadî gelişmeleri için dış ticarete dayanmaya mecbur olanların, yatırım programlarının tertibinde, tediye bilançosu tesirini (TBT) nazarı itibare almaları şarttır. Yatırımın şekli ve istikâmeti veya her devredeki yatırım hacminin terkihi TBT bakımından mühimdir. Bir kere yatırımın yapılması, yeni istihsal vasıtasının meydana getirilmesi safhasında TBT mevcuttur. Sonra da, yatırım işlemesi, yani meydana getirilen istihsal vasıtasının diğer faktörlerle terkip edilerek mamülün meydana getirilmesi safhasında tediye bilançosu tesirleri mevzubahistir. Ve en mühimi, bu tesirler, farklı istikâmet ve şekildeki yatırımlar için bariz bir şekilde farklı olacaktır.

II

Önce yatırım safhasındaki TBT meselesini ele alalım. Dış ticarete dayanmak durumunda olan ekonomilerde (bu kısımda daha çok bu gibi ekonomiler üzerinde duruyoruz) muhtelif sahalara yapılacak yatırımlar belli bir miktarda ithalat ihtiyacı doğurur. Bu doğrudan bir tesirdir. Bir fabrika kurmak isterseniz ve en mühimi bu sene kurmak isterseniz, makine ve malzemesinin bir kısmını dışardan ithal etmek zorundasınız (33). Halbuki bir tediye bilançosu güçlüğü vardır. Ekonominin ithalât kapasitesi mahduttur. O halde, *diğer şeyler aynı olmak şartı ile*, bu durumdaki bir ekonomi için, daha az ithalat ihtiyacı doğuran yatırım nev'i ve şekilleri avantajlıdır.

Fakat yatırım safhasındaki tesirler, bu şekildeki doğrudan doğruya tesirlerden ibaret kalmaz. Bir çok hallerde yatırımlar nakdî gelir akımına bir ilâvede bulunur. Bir evvelki devreye nazaran nakdî gelirin

(33) Bunu yapmak istemezseniz, alternatifiniz, makineleri dahilde imal etmek ve ve bu maksatla yatırım yapmaktır. Eğer bunu yapabilecek ve gelişme zamanı sonunda istenilen istihsal kapasitesini elde edebilecek bir durum varsa (hiç olmazsa bütün temel sahalarda). "bu ekonomi dış ticarete dayanmak durumunda olan bir ekonomi" değildir. Bu meselenin tekrar münakaşası için: s. 350.

büyümesi birtakım tesirler meydana getirir. İktisadî gelişme projesinde her devrede yapılan yatırım harcamasının bir evvelki devreden daha fazla olması normaldir. Bir kere gelişme projesinin işlemesinden dolayı her devrede GNP daha yüksek olacaktır. İktisadî gelişmenin tahakkuku gayesi ile her devre en az GNP nin aynı yüzdesi yatırılacaktır. Bu ise mutlak olarak yatırım hacmi için artan bir zaman serisi verir. Kaldı ki daha iktisadî gelişme prosesinin başlangıcında dahi bir evvelk devreye nazaran daha fazla yatırım ve daha az istihlâk yapılması pek muhtemeldir. Her halde yatırım faaliyetinin devreden devreye nakdî gelir akımını büyültmesi beklenebilir. Her nakdî gelir artmasının belli bir kısmı munzam bir ithal talebi teşkil edecektir. "Marjinal ithalat temayülü", gelirdeki bir birimlik bir artmanın ne kadarının ithalat talebi şeklinde tezahür edeceğini gösterir. Ancak tamami plânlı bir sosyalist ekonomide veya dış ticareti çok sıkı bir kontrol altına alabilmiş bir ekonomide bu kabil gelir artmalarının *bu yoldan* tediye blançosu tazyikini arttırmıyacağı düşünülebilir. Hususi teşebbüse dayanan ve dış ticareti müessir bir şekilde kontrol edilmeyen bir ekonomide, artan yatırım faaliyeti dolayısı ile ithalat talebi de artar. Böylelikle yatırım harcamaları dolaylı bir şekilde tediye muvazenesi güçlüklerini ağırlaştırmış olurlar. (34)

Bu dolaylı tesir, farklı yatırım istikâmet ve şekilleri için neden dolayı farklı olsun? Öyle ya mühim olan, yatırım harcamasının hacmidir. İki alternatif saha için yatırım hacmini aynı, meselâ 100 lira olarak alırsak, bu sahalardan A nin veya B nin seçilmesi neden dolayı farklı bir dolaylı tesir doğursun? Bunun sebebi, doğrudan tesirin A ve B de farklı olmasıdır. Eğer A sahasına yapılacak 100 liralık yatırımın 60 lirasının makine veya teçhizat olarak dışardan ithal edilmesi icab ediyorsa, B sahasına, yine 100 liralık bir yatırımda dışardan getirilmesi icab eden malzemenin değeri 30 lira ise, A sahasına yatırımda yurtiçi nakdî talebe yapılan ilâve 40 lira B sahasında ise 70 lira olacaktır. 10/100 marjinali ithalat temayülü ile, A sahasına yatırımda ithalat talebindeki artma 4 lira, B sahasına yatırımda ise 7 liradır. O halde, yatırım harcamasının dolaylı tesiri B sahasında daha fazladır. Bu sebeple dolaylı tesirin miktarı bakımından da yatırımın hangi sahaya yapıldığının önemi vardır.

CHENERY, yatırım safhasındaki bu iki tesiri bir arada ifade etmeye çalışıyor. Verdiği formülü kısaca gösterebiliriz:

B_1 Yatırım safhasında TBT
m marjinal ithalat temayülü

(34) BUCHANAN - a. g. e. - s. 97.

(35) CHENERY - a. g. m. - s. 89.

z çoğaltan emsal

m. yatırımın gösterdiği ithalat ihtiyacı (yüzde nisbet olarak)

K yatırım harcaması

$$B. = - m.K - mz (I - m.) K$$

Birinci terim doğrudan tesirin miktarını gösteriyor. Bu, tabiatıyla eksi işaretlidir. İkinci terim ise, yatırımın harcamasının yurt için nakdî gelirinde ilk artmaya sebep olan kısmına önce çoğaltan emsalin (z) ve sonra bu şekilde elde edilen toplam nakdî gelirin artmasına marjinal ithalat temayülünün (m) tatbiki ile bulunacak dolaylı tesirin miktarını gösteriyor. Aynı mantıkla, yani ithalatta bir artmaya sebep olacağından, bu da eksi işaretlidir. Ancak marjinal ithalat temayülünün sıfır veya $m. = I$ olması halinde dolaylı tesir ortadan kalkar. Her iki ihtimal de imkânsız denecek kadar az varittir. O halde, bir dolaylı menfi tesir de beklenmesi tabiidir ve bu tesir, doğrudan tesir ne kadar büyükse o kadar küçük olacaktır.

III

Şimdi yatırımın işleme safhasındaki tesirleri nazarı itibare alabiliriz. Yatırımın işleme safhasındaki tesirler bir kere maliyet unsurları ile ve sonra da, mamülün mahiyeti ile ilgilidir. POLAK ve onu takiben BUCHANAN, dış ticaret tesiri bakımından mamülleri üçe ayırırlar: (36)

(a) ilâve olarak ihraç edilen veya ithal edilmekte olan mamüller yerine iç piyasada kullanılan mamüller. Bu şekilde tarif edilen mamüller değerleri miktarında bir ihracat artması veya ithalat azalması temin ederler. O halde TBT leri müspettir.

(b) İç piyasada evvelce kullanılmakta olan benzer mamüller yerine ikâme edilerek satılan mamüller. Bunların TBT leri nötr sayılmaktadır.

(36) J. J. POLAK a. g. m. s. 468-469. BUCHANAN a. g. e. s. 102-3,

(c) Evvelce satılan mamüller ilâve olarak iç piyasada satılan mamüller. Bunların TBT leri münakaşalıdır. (37)

Bazı mamüller mahiyetleri icabı hiç olmazsa bir müddet için, satış hasılatları ile bütün işletme masrafları karşılanamıyacak şekilde satılacaklardır. Bu suretle istihسالle meydana gelen nakdî gelir, hasılamın satış bedelinden fazla olmuş olacaktır. Bu safî bir nakdî gelir artması manâsına gelir ve *dolaylı olarak* ithalat talebini de arttırır. Eğer bazı yatırımların mahiyetleri icabı verecekleri mamüllerin bu şekilde nakdî gelirden enflasyonist bir artmaya sebep olacakları kabul edilir ve Tip 3 mamüller bu şekilde tarif edilirlerse, bunların TBT sini menfi olarak kabul etmek lâzımdır. Ve bu, "dolaylı olarak" böyledir. POLAK, bilhassa hizmet şeklinde hasıla verecek yatırımların, meselâ münakâle tesislerinin, hiç olmazsa belli bir devrede, mahiyetleri icabı böyle bir işleme tesiri yapacaklarını düşünüyor. (38)

İşleme safhası için yatırımların mamüllerine göre üç tipe ayrılmasının pratik neticesi şu oluyor: "Her devrede yatırım terkibi o şekilde olmalıdır ki, Tip I yatırımların işlemesi ile elde edilecek TBT, bütün yatırımların yatırım safhalarının ve Tip 3 yatırımların işleme safhalarının menfi TBT sini telafi edecek kadar olsun".

Yukarıki izahlardan da anlaşılacağı gibi işleme safhasında bir takım dolaylı tesirler doğabilir. Bu dolaylı tesirler yalnız Tip 3 mamül-

(37) Münakaşanın sebebi üçüncü tipin sarıh bir şekilde tarif edilmemiş olmasıdır. Önce şöyle düşünülmüştür. (BUCHANAN) (105): Bu ilâve mamüller istihسال edilirken faktörlere gelir dağıtılacaktır. Bu suretle nakdî gelir artmış olacaktır. Artan nakdî gelirin bir kısmı ithalât talebini arttıracaktır. Buna mukabil ihracat imkânında bir artma olmamıştır. O halde dahilde, evvelce satılmakta olan mamüllere ilâve olarak satılan bütün mamüller menfî bir TBT vereceklerdir. KAHN, bunu kabul etmiyor (a. g. m. s. 44-45). Çünkü, istihسال ameliyesinin başarılı olması demek, bütün maliyetin satış hasılatı tarafından kapatılması demektir. Aksi takdirde mamülün satılmaması ve yatırımın başarısızlığa uğraması mevzubahis olurdu. Başarısızlık ihtimali niçin yalnız tip üç kaşitesi için yatırımlarda mevzubahis de, tip bir ve ikide değil? Bu, umumî bir haldir. Ve her yatırım için aynı neticeyi verir. O halde yatırımın başarılı olduğunu ve satış hasılatının maliyeti kapattığını kabul edeceğiz. Bu, yeni mamüle, sebep olduğu nakdî gelir artması kadar para harcandığı manasına gelir. Yani bu nakdî gelirle, onun doğmasına sebep olan hasıla satın alınmış olmaktadır. Ancak, işleme safhasında meydana gelen nakdî gelirin satış hasılatından fazla olması mevzubahisse, menfi tesirler doğacaktır. Fakat bu işleme safhasında istihسالin enflasyonist bir şekilde finanse edilmesi manasına gelir. Enflasyonist finansmanın yatırımın ve onun neticesinde elde edilecek mamülün mahiyetine çok sıkı bir şekilde bağlı olduğu şüphelidir. Bunu daha çok genel şartlar (meselâ bütçe fazlasının bulunup bulunmadığı) tayin eder. Bu sebeble KAHN bir Tip 3 mamülün tarif edilmiş olmasını fazla manidar saymamaktadır.

(38) POLAK a. g. m. s. 469

lere mahsus olmayabilir. Sonra da, mamülleri böyle kesin olarak bir tipe koymak kabil olmayabilir. Bunlardan dolayı işleme safhası tesirlerini daha kesin bir şekilde ifadeye çalışmak faydalı olacaktır. Bunu yapmaya da CHENERY teşebbüs etmiştir. (39)

CHENERY, işleme safhasının tesirleri doğrudan ve dolaylı tesirler olarak iki kısımda mütalâa ediyor. Doğrudan tesirler (B'_2) şu şekilde ifade olunuyor:

$$B'_2 = e(I - mp) X - c mp X + g(mp_1 - mp)X$$

Bu formülde

X hasılı değeri

e bu değer in ihracata veya evvelki ithalatı ikmeye giden yüzdesi

g X in evvelce kullanılan iç piyasa mallarını ikâmeye giden yüzdesi

c dahildeki istihlâki net olarak arttıran yüzde
(yani $e + g + c = I$ dir.)

mp yatırımın meydana getireceği X için müstahsil ithalatı marjinal nisbeti, yani hasıla değerinin işleme safhasındaki ithalata atfedilebilecek kısmının marjinal nisbeti

mp_1 eski mallardan bir kısmının istihsalinin durdurulmasının müstahsil ithalatında tevliid ettiği azalmanın marjinal nisbeti.

Şimdi, burada istihsal edilen değer X tır. Ancak bunun eX kadarı ihracatı arttırmaya veya ithalatı azaltmaya yarıyacaktır. Bu dahi net değildir. Çünkü X hasıla değerinin meydana gelebilmesi için, ham ve yarı mamül maddeler şeklinde bir müstahsil ithalatına ihtiyaç olmuştur. O halde, eX kemiyetinin, bu müstahsil ithalatına tekabül eden $eXmp$ kadarını bundan çıkararak, bu net müspet TBT yi elde ederiz. $eX - eXp = e(I - mp) X$. Bu, yukardaki formüldeki birinci terimdir ve işareti pozitiftir. e nin değeri sıfır olursa, bu terim sıfır olur. Yani tip 2 ve 3 mamüller için sıfırdır. Negatif olmasına imkân yoktur.

Bu terim X hasılı değerinin yalnız ihracatı arttıracak veya ithalatı ikâmeye edecek kısım içindir. Halbuki X in bir kısmı doğrudan doğruya iç istihlâkte munzam bir artmaya sebep olacaktır. Bu kısım cX kadardır. Bu kısma düşen müstahsil ithalatı safî menfi bir tesirdir. O halde ikinci terim $-cXmp$ oluyor. c veya mp den biri veya her ikisi 0 olursa, bu menfi tesir ortadan kalkar.

(39) CHENERY a. g. m. s. 89.

X hasıla değerinin gX kısmı evvelce mevcut bir dahilî istihsal ikâme etmektedir. Bu kısma düşen müstahsil ithalatı $gXmp_1$ kadardır. Ancak ikâme edilen istihsalin de $gXmp_1$ kadar bir müstahsil ithalatı vardı (*bu istihsal ikâme edildiğine göre*, başka bir mamül olduğu halde hasıla değeri aynıdır veya bu değer in ikâme edilen kısmı da aynıdır). Eğer $gXmp_1$, $gXmp$ den büyükse, ikame keyfiyeti tediye blançosu bakımından avantajlı olmuştur. Bu sebeple bu terimden net tesir + işaretle TBT ye dahil olmalıdır. Eğer yukarki münasebet aksi ise, yani ikâme dolayısıyla müstahsil ithalatı artmışsa tesir — işaretle TBT ye katılmalıdır. Bu yüzden üçüncü terim $+ gXmp_1 - gXmp = g (mp, - mp)$ X şeklinde kurulmuştur.

Yatırımın işleme safhasındaki dolaylı tesirler B'_2 şeklinde gösteriliyor ve aşağıdaki formülle ifade olunuyor:

$$B'_2 = -m z f (I - mp) X - m z B'_2$$

Önce yatırım safhasındaki TBT meselesini ele alalım. Dış ticarete nansa edilen yüzdesini gösteriyor. O halde demin münakaşa ettiğimiz satış hasılatının maliyetten düşük olduğu halde, bu farkın satış hasılatına nisbetini ifade ediyor. fX maliyetin satış hasılatından fazla olan miktarını gösteriyor, yani enflasyonist nakdî gelir artmasını ifade ediyor. Böyle bir nakdî gelir artması olunca, bu, harcanacak ve çoğaltan emsal (z) işleme başlıyacaktır. Ancak çoğaltan emsal, farkın bütünü üzerinde işlemez. Çünkü fX ın bir kısmı dahi, müstahsil ithalatı karşılığı olarak dışarı ödenecektir. Bu kısım $mpfX$ tır ki, dahilde enflasyonist bir gelir artmasına sebebiyet vermiyecektir. O halde maliyetin satış hasılatından fazla olan kısmından bunu çıkararak, yurt içi ilk enflasyonist gelir artmasını bulmak lâzım, yani $fX - mpfX$ ı esas olarak almak lâzımdır. Çoğaltan emsal bunun üzerinde işleyerek çoğalmış nakdî gelir artmaları toplamını verecek. Buna da marjinal ithalat temayülü (m) tatbik edilerek, bu kısımdan gelen ithalat artması bulunacak. Tabii menfi bir TBT olduğu için işareti eksidir.

Şimdi ikinci terimin izahına geçebiliriz. İşletme safhasında doğrudan tesirler B'_2 kadardı. Bu, bir ihracat artması veya ithalat azalması şeklinde net bir tesirse + işaretlidir, aksi takdirde — işaretlidir. İkinci terim genel işareti — olduğuna göre $+B'_2$ ile, ikinci terim menfi bir TBT şeklinde tezahür edecek. Bunun manâsı, yatırımın işleme safhasında doğrudan tesir tediye blançosu fazlasını arttıracak veya açığını azaltacak şekilde tezahür ederse, bunun millî gelir üzerinde tıpkı bir yatırım artması gibi tesir edeceği, yani çoğaltan emsalin işlemesi ile millî geliri arttıracığıdır. Millî gelir artınca sıfırdan büyük mar-

marjinal ithalat temayülünden dolayı ithalat talebi de artacaktır. Bu ise menfi bir TBT olarak hesaba katılmalıdır.

Buna mukabbil doğrudan tesir safî olarak menfi ise, yani — B_2 ise, ikinci terimin işareti + olacaktır. Yani bu terim müspet bir TBT doğuruyor sayılacaktır. Eksi doğrudan tesir, yani ithalat fazlasının artması veya tediye blânçosu açığındaki büyüme veya fazladaki azalma, tıpkı yatırımda bir azalma gibi millî geliri azaltır. Azalma miktarı (z) emsaline göre belli olur. Millî gelir azalınca marjinal ithalat temayülünün gösterdiği nisbette ithalat talebi de azalır. O halde müspet bir TBT tesiri; o halde, menfi bir doğrudan tesirin, müspet dolaylı tesiri ve müspet bir doğrudan tesirin, menfi bir dolaylı tesiri olmaktadır ve yukardaki ikinci terim de bu tesirin ölçüsüdür.

CHENERY, bir yatırımın gerek yapılma gerek işletme safhasındaki TBT sini B ile göstermektedir. Bu, yatırım safhasındaki tesire işleme safhasının dolaylı ve doğrudan tesirlerinin ilâvesi ile elde ediliyor. Yalnız B_1 yatırımın bir kısmıdır ve bir stok mefhumudur. İşleme safhasının tesirleri ise, hasılı değerine bağlı olarak yıllık kemiyetler yani akım mefhumları olarak ifade edilmişlerdir. Bunları toplayabilmek için B_1 kemiyetini yıllık bir kemiyet haline irca etmek düşünülebilir. Bu suretle mukayese edilen iki yatırım projesinin TBT tesirlerinin bütünü yıllık olarak ifade edilmiş olur. Bunun için B_1 i bir a terimi ile çarpılarak yıllık bir akım haline irca ediyor. Bütün yatırımların B_1 leri bu aynı a ile çarpılacaktır. a mürekkep amortisman ve faiz nisbeti olarak tarif edilmektedir. Bu tarif pek sarih değildir. Mamafih kendisi a yerine % 10 nisbetini kullanmaktadır. (40)

(40) CHENERY, a. g. e. s. 10. a hakkında hiç bir izah vermiyor. Keyfi bir terim olarak, alındığı anlaşılıyor. a mürekkep amortisman ve faiz nisbeti hakkında bir tefsir şu olabilir: Bunun değeri "keyfi bir tarzda" seçilecek itfa müddetine bağlıdır. Bu müddetin tayini için önce ekonomide muhtelif müddetli borçlanmalar için tatbik edilen faiz hadlerinden biri alınır. Bu faiz hadleri çok kere borçlanmanın müddetine göre değişir, meselâ ödenmesi 5 senede tamamlanacak bir borçlanmada faiz, 15 senede tamamlanacak bir borçlanmaya nazaran, diğer şartlar aynı ise, daha düşüktür. Böylelikle bir faiz haddinin seçilmesi, meselâ % 7 nin alınması, aynı zamanda bir itfa müddetinin de kabul edilmesi mantığına gelir. Diyelim ki, umumiyetle 10 sene içinde tamamile itfa edilen borçlar % 7 üzerinden verilmektedir. Şimdi 100 liralık ve 10 senede ödenip bitecek bir borç için, her sene yapılacak ödeme (ana para itfası + faiz) aynı olacak şekilde bir tablo tertiplenebilir. Bu miktarın borç tutarı olan 100 liraya nisbeti, meşgul olduğumuz a yı verir. a ne kadar küçük olursa, yatırım safhası tesiri nisbeten büyük olan projelerin o kadar lehine olur. Binaenaleyh a yı değiştirerek iki projenin nisbî üstünlük durumlarına tesir etmek kabildir.

Böylelikle toplam TBT

$$B = -aB_1 + B'_2 + B''_2$$

şeklinde ifade olunuyor.

D. YATIRIM TERKİBİNİN TAYİNİ

I

Şimdiye kadar muhtelif yatırım kriterleri üzerinde durduk. Bunların bir kısmı birbirlerine alternatif teşkil ediyor. Bir kısmı da diğerlerinin eksik bıraktığı ve fakat, iktisadî gelişme hedefi bakımından önemli hususları tamamliyordu. Bir kere iktisadî gelişme hedefi bakımından düşünülebilecek kriterlerin listesi (alternatif veya tamamlayıcı) burada sona ermiyor. Meselâ BOHR, az gelişmiş memleketlerde optimal çapı nisbeten küçük (çünkü bu memleketlerde talep kıyafetsizliği de mevzubahis) ve maharetli işçiye fazla ihtiyaç göstermeyen (çünkü kullanılacak işçiler ziraatten celbedilecek vasıfsız işçilerdir) endüstrilere yatırımların uygun olacağı fikrindedir. Optimal cesameti, toplam işçi sayısı ile ve maharetli işçi ihtiyacını da, bu işçilerin toplam işçi sayısına nisbeti ile göstermeyi teklif etmektedir. Tabiatıyla, her iki kemiyet bakımından da küçük değerler vermesi, bir endüstrinin az gelişmiş memleketlere uygunluğunu gösterir. (41)

Farazi numerik bir misâlden istifade edilerek bu durum gösterilebilir. A ve B gibi iki alternatif yatırım projesi kabul edelim yatırım safhası ve işleme safhası tesirleri lira olarak gösterilmiş olsun.

	B_1	B_2	a	$aB_1 + B_2$
				A B
A	-1000	+100	%	-900 -400
B	-500	+100	100	
			50	-400 -150
			20	-100 0
			10	0 + 50
			5	+ 50 + 75
			1	+ 90 + 95
			0,5	+ 95 + 97,5
			0,1	+ 99 + 99,5

Bu misâlimizde, % 100 den % 0,1 e kadar a değerleri alınmasının, B nin A ya üstünlük durumunu değiştirmedeği görülüyor. Yalnız, üstünlüğü gösteren kemiyet $a = \% 100$ için -500, ve $a = \% 0,1$ için 0,5 tir. TBT nin meselâ SSV ile birleştirileceğini

Böylelikle yatırım istikâmetleri ve şekilleri hakkında tercih yapılırken birden fazla kriterin mevzubahis olması mümkündür. Karşılaşacağımız ilk mesele bu kriterlerin *hep birarada* nasıl kullanılabilceğidir. Tabii burada birbirleriyle kabili telif olan, ve birbirlerine inzimamen kullanılacak kriterlerden bahsediyoruz. Yoksa, meselâ basit sermaye kesafeti kriteri ile SSV nin veya tarif ettiğimiz şekilde YYT ile TBT nin birarada kullanılmaları mevzubahis değildir. Meselâ sermaye kesafeti, TBT, mevsuf işçi ihtiyacı ve optimal cesamet birarada kullanılacak kriterlerdir. SSV ve TBT yi veya SSV ve YYT yi de birarada kullanmak mümkün olabilir.

Bu hususta akla gelebilecek bir yolu göstermek üzere, yukarda birarada kullanılabilceğine işaret ettiğimiz dört kriteri alalım. Bunları göstermek üzere sırasıyla I' II, III ve IV rakamlarını kullanalım. Bu kriterlerin bir arada kullanılması suretile bir tercih sırasına konulması mevzubahis yatırımlar da A, B, C, D, E, ve F olsun. Yapılacak ilk şey bu altı yatırım projesini ayrı ayrı herbir kiterere göre bir sıraya koymaktır. Bunun için, meselâ I bakımından 6 yatırım projesinden her birinin dğerini tesbit etmek lâzımdır. Bunun yapıldığını farzedelim. Yukardan aşağıya doğru, her bir kriter bakımından yatırım projelerini uygunluk sırasına koymak kabildir. Bir proje ötekinin üstündeyse, o kriter bakımından daha uygun sayılır. Aynı hizaya yazılmışsa, arala-

düşünelim (sayfa 346 ya bakınız) SSV bakımından A, B, ye üstün olsun. TBT bakımından B, A ye üstündür ve bu üstünlük buradaki misâlimizdeki gibidir. Sayfa 348 da mevzubahis edilen r emsalinin belli ve muta bir değeri ile her iki kriter bakımından bir arada hangisinin daha üstün olacağı, a için kabul edilen değere bağlı olacaktır. Esasen, a için kabul edilen değer, esas alınan "gelişme zamanı" nı vermiş oluyor. Meselâ a = % 100 alınrsa, mukayese yapılacak gelişme zamanı yalnız bir yıl (yatırımın işleme yılı) dır. Geri kalan zamanda hangi endüstrinin üstün olacağı meselesi ile ilgili değiliz. a = % 20 alınrsa, mukayese 5 yıldan biraz fazla bir zaman için yapılmaktadır. a = % 1 alınması, mukayesenin 100 yılı bir miktar aşan bir zaman için yapılmakta olduğunu gösterir. O halde, a terimi görüldüğü kadar masum değildir. Arkasında TBT bakımından bir gelişme zamanı faraziyesini gizlemektedir. Bu misalimizde, gerek A ve gerekse B için, $B_2 = 100$ olarak alındığından bu hal pek belli olmuyor. Meselâ diğer bütün terimler aynı, fakat A için $B_2 = 120$ olarak alınsa idi; TBT bakımından dahi iki endüstri arasındaki üstünlük durumunun, a için kabul edilen değere göre değişeceği görülürdü. Bu takdirde 20 sene dahilindeki mukayeselerde TBT bakımından B üstün, 25 sene civarındaki mukayeselerde iki endüstri farksız, fakat 30 seneyi aşan bir gelişme zamanı kabul edildiği takdirde A nın üstün olduğu görülürdü. Demek ki, a için kabul edilen değerle, mukayesenin hangi zaman süresi için yapılacağı da tesbit edilmiş olmaktadır. Acaba hangi zaman süresi uygundur? B₁ eksi ve çok hallerde B₂ artı işaretli olduğuna göre, mesele tediye blançosu tazyiki bakımından müspet tesirlere atfedilen değerlerin zaman içindeki seyrine bağlı olacaktır. Yani a nın değeri ile r için konulan değerlerin zaman içindeki seyri arasında bir münasebet olacaktır.

rında fark yoktur. Aşağıdaki tablo kriterlerin herbirine göre yatırım projelerinin sıralanmalarını gösteriyor.

TABLO

I	II	III	IV
B,D	B,E	D	B
A	D	B	A,D
C	A	A,C,	C
E,F	C,F	E	E
		F	F

Her kriter bakımından yatırım projeleri arasında bu münferit sıralamaları elde etmiş olmakla iş bitmiş olmuyor. Çünkü yapacağımız nihaî tercihi bütün kriterlerin bir arada tayin etmesini istiyoruz. Bunu yapmak için bir yol, mevzubahis dört kriterimiz arasında önem münasebetleri tayin etmektedir. Kriterlerin kendileri önem bakımından sıraya koymamız icabeder. Bu önem münasebetleri sistemini aşağıdaki gibi kurduğumuzu farzedelim:

I, II, III, IV I in II nin III ten III ün IV ten önemli sayılığını gösterir. Münasebetler rabıtalıdır, yani yukardan I, III; I, IV ve II, IV tarife göre elde edilir.

Bu münasebetten (I ile III), (II ile IV) çıkar.

Bunlara ilâveten:

(II ile III), I kabul edelim. Yani II ve III ün birarada önemleri, I inkinden fazladır. Aynı şekilde (III ile IV), II ve

(I ve IV)? (II ile III), yani gayrimuayyendir.

Şimdi herbir yatırım projesini diğer 5. tanesi ile ayrı ayrı herbir kriter bakımından karşılaştırarak ve bundan sonra önem münasebetleri sisteminden istifade ederek, bütün kriterlerin tesirlerini birarada gösteren nihaî sıralamaya varabiliriz. Bunu yaptığımız takdirde

B

D

A

C

E

F

sıralamasını elde ediyoruz (42). Yani en uygun olan yatırımın projesi (bütün kriterler bakımından birarada en uygun olan) B dir. En az uygun olan da F dir.

Görüldüğü gibi, bu çok basit bir birleştirme metodudur. Sadece kaba sıralamalara ve önem münasebetleri sistemlerine dayanarak tabikî mümkündür.

Eğer her yatırım projesinin her bir kriter bakımından durumunu kemmî bir değerle göstermek kabil olursa, projeler arasında tercih daha mütekâmil bir yolla yapılabilir. Bunun için meselâ her endüstri için sermaye kesafetini, TBT yi ve meharetli işçi ihtiyacını gösteren farklı sayılan elde edeceğimiz (43). Sonra kriterlerin her biri için, atfettiğimiz öneme göre emsalleri kabul edeceğiz. Projenin her bir kriter bakımından değerini gösteren sayıları bu önem emsalleri ile çarparak bu şekilde elde edilen çarpımların toplamlarını alacağız. İşte bu toplamlar, bütün kriterlerin tesirini aksettirmektedir. Yatırım projeleri bu toplamların kullanması suretile tercih sırasına konulacaktır.

CHENERY, yatırım projelerinin safî sosyal verimleri ile tediye blançosu tesirlerini terkip edip, "açık ekonomide bir safî sosyal verim"

(42) Bu nihai sıralamayı elde etmek için tablodan ve önem münasebetleri sisteminden istifade edilerek şu sıralamalar yapılıyor:

A	B	A	D	A	A
	A	C	A	E	F
B	B	B	B	B	B
	A	C	D	E	F
C	A	B	D	C	C
	C	C	C	E	F
D	D	B	D	D	D
	A	D	C	E	F
E	A	B	C	D	E
	E	E	E	E	F
F	A	B	C	D	E
	F	F	F	F	F

(43) Bir kriter bakımından mevzubahis alternatif projelerin değerlerinin hep birbirlerinden farklı olması icab etmez. Bazı projeler bir kriter bakımından aynı değeri verebilirler. Fakat birbirlerinden çok farklı değerleri de verebilirler. Bu husus bilhassa fazla önemli sayılmıyan kriterler bakımından bir mahzur sayılırsa, değerler katagori- lere ayrılabilir (meselâ 0-100 ve 100 den büyük gibi) ve her yatırım projesine ait değer, değer içinde bulunduğu katagori (veya katagorinin orta noktası) tarafından temsil edilir. Bu, bu kabil kriterler bakımından projeler arasında ufak tefek farkların ifna edilmesi manasına gelir.

mefhumuna (SSV^a) varmak için, TBT ye böyle bir emsal tatbik ediyor. Buna r diyor. Yani $SSV^a = SSV + rTBT$ oluyor. r , TBT yi SSV cinsinden ifade etmekte kullanılacak bir katsayıdır; tediye blançosu tazyikinin şiddetini aksettirir. Yani iktisadî gelişme hedefi bakımından yatırım projelerinin dış tediye vasıtası temin etmeleri veya bunları ekonomi ile kullanmaları ne derecede önemli ise r in değeri o kadar büyük olur (44).

Görüldüğü gibi, her iki metotla da, işe az çok keyfî unsurları (önem münasebetleri veya emsalleri ile ilgili olarak) dahil etmeden yatırım projeleri arasında bir tercih sırasına ulaşmak kabil olmuyor. Bunun yapıldığını farzetsek bile, terkinin tayininde başka güçlükler de vardı. Meselâ, şu veya bu yolla alternatif yatırım projeleri (45) için SSV^a ları hesaplamış olalım. Buna göre projeler arasında tercih sırası tesbit olunabilir. Fakat tercih sırasının meydana getirilmesi «yatırım terkinin» tayin olunduğu manasına gelmez. Yani bir devre için belli miktardaki yatırılabilir kaynakların (ki bunlar bir değer olarak ifade olunacaktır). Bu alternatif projeler arasında nasıl tevzi olunacağı henüz belli olmamıştır. Neden dolayı?

(44) CHENERY - a. g. m. - s. 81 ve 85. CHENERY, r in dış tediye vasıtası kazancına veya tasarrufuna tatbik edilen bir prim şeklinde telakki edilebileceğini ve belli bir durumda bir memleket parasının dış kıymetinin, muvazene dış kıymetinden yüksekliğine bağlı olacağını belirtiyor. Eğer r tediye blançosunun kendiliğinden muvazeneye gelmesi bekleniyorsa, yani tediye blançosu tazyiki yoksa $r = 0$ olarak alınabilir. Fakat CHENERY, az gelişmiş memleketlerin çoğunda r in sıfırdan büyük olarak alınmasının doğru olacağı fikrinde. Çünkü bu memleketlerde halen tediye blançosu açığı mevcuttur. Açığı kapatmak için alternatif yol (yatırımları bu esasa göre yapmaya alternatif olan yol) devalüasyon veya fizikî kontrolleri arttırmaktır. Her iki halde de bu memleketlerin milli geliri üzerinde menfi tesirler meydana gelir (ticaret hadlerinin bozulmasından dolayı). Bunun manası ise, yatırımların safi hasılasının düşmesidir. O halde r , TBT nin SSV cinsinden ifadesine yarayan bir emsaldır.

(45) Buradaki «yatırım projeleri» tâbirinin de bir güçlüğü gizlediğine dikkati çekmemiz lâzım. Eğer yatırım projelerinin farklı endüstrilere ait olduğunu düşünürsek şu mesele ile karşılaşırız: Her endüstride alternatif teknikler olduğunu kabul ettik. Bu alternatif tekniklerden hangisi için SSV^a hesap olunacak ve o endüstrinin SSV^a sı olarak kabul edilecektir. Eğer yatırım projelerinden kasıt, aynı endüstride alternatif tekniklere ait yatırım projeleri ise, yatırım hacminin endüstriler arasındaki bölünmesi nasıl yapılacaktır? Mevzubahis tekniklerin en az birinde **bölünmezliğin** mevzubahis olmadığı farzedilirse şöyle bir yol makul olabilir.: Önce her endüstride bütün makul alternatif teknikler için SSV^a lar hesaplanır (bunların marjinal olarak hesaplanması demek, bölünmezliklerin bulunmadığının kabul edildiği demektir, yani belli tekniklerin mahiyetleri icabı diğerlerinden farklı yatırım miktarlarına ihtiyaç gösterebileceği ihtimali nazarı itibare alınmamaktadır). Bunlardan en büyüğünün, o endüstrinin SSV^a sı temsil ettiği kabul edilir. Ve bu, diğer endüstriler için aynı şekilde elde edilecek SSV^a larla mukayese edilir.

Yatırım projelerinin hesap edilen SSVa ları, muhtelif projelerde *ya-
tırım birimi başına* açık ekonomi safî verimini göstermektedir. O hal-
de bunlar "marjinal" mefhumlardır. Fakat bu mefhumların belli bir ya-
tırım hacminin terkiibinin tayininde kullanılabilmesi için *seyirlerinin* bi-
linmesi lâzımdır. Meselâ, yatırım hacmini 10 eşit kısma böldük. SSVa sı
en yüksek olan projeye bir birim yatıracğız. Peki ikinci birimi nereye
yatıracğız? SSVa sı en yüksek hemen altındaki projeye mi? Neden
onada, tekrar en yüksek SSVa lıya değil? Eğer SSVa ların "linear" ol-
duklarını, yani o projeden kaç tane yapılırsa yapılsın SSVa değerinin de-
ğişmiyeceğini kabul edersek, o zaman teferrüatlı sıralamalara ihtiyaç yok-
tur. Sadece en yüksek SSVa lı proje tayin edilir ve bütün yatırım hacmi
bu cins projelere tahsis olunur. Fakat bunun realist bir faraziye olmadığı
açıktır. Esasen SSVa nın bir marjinal mefhum olmasının manası, bir sa-
hadaki veya bir proje nevinden yatırım hacminin bir fonksiyonu olarak
"değişmesi" dir. Tabiatıyla bu hacmin eksilen bir fonksiyonu olarak ka-
bul edilecektir. Böyle olunca bütün yatırılabilir kaynakların SSVa sı en
yüksek olan projeye tahsisi mevzubahis olamaz. Yatırım terkiibinin ta-
yini için muhtelif projelerin halihazır SSVa larının ve bunların değişme
hadlerinin bilinmesi lâzımdır. (46).

Muhtelif yatırım projeleri için SSVa ları ve bunların her yatırım pro-
jesine tahsis edilen yatırım miktarına göre seyirleri belli olunca, bütün
projelerde SSVa ların eşit olmasını temin edecek yatırım terkiibi, ikti-
sadî gelişme hedefi bakımından en uygun terkip sayılacaktır. Yani ya-
tırım terkiibinin tayininde mevzubahis olan, açık ekonomi safî sosyal ve-
rimlerinin (marjinal) bütün saha ve tekniklerde eşitleştirilmesidir.

II

İktisadî gelişme için yatırım kriterleri meselesinin daha ziyade tek-
nik veçhelerinin münakaşası burada bitiyor. Nazarı dikkatimizi celbet-

(46) CHENERY, esas itibarile hususi teşebbüse dayanan bir ekonomi düşünerek ya-
tırım terkiibinin tayini hususu üzerinde ayrıca durmuyor. Muhtelif yatırım projeleri
için hesaplar yapılacaktır. Ve yatırım yapmak isteyen hususi müteşebbisler, izin almak
mecburiyetindedirler (çoğu dış tediye vasıtasının ihtiyaç doğuracağından ve bu kontrol
edildiğinden, yatırım kriterleri de bu safhada tatbik edilebilir). İzni verecek makam,
o devre için belli bir SSVa değerini tespit etmiştir (bu adeta sosyal bir faiz nisbeti-
nin tatbik edildiği manasına gelir). SSVa ları bunun üstündeki bütün yatırım projeleri
için yapılan müracaatlara izin verilecektir. Bunun altında SSVa veren projelere ise
müsade edilmeyecektir. SSVa sı, tayin olunanın üstünde kalan yatırım projeler arasın-
da yatırım terkiibinin bölünmesi yine "hususî teşebbüsün fiyat mekanizmasına göre"
olacaktır. a. g. m. s. 79.

mesi icab eden bir nokta, yatırım kriterleri hakkındaki telakkinin kapalı veya açık ekonomi faraziyelerinin kabulüne göre bir hayli değişecektir. Bu da tabiidir. Açık ekonomi faraziyesi kabul edildiği zaman, fiilen yapılmakta olan şey, milletlerarası rasyonel, işbölümünün bir ekonomiye temin edeceği avantajlara fazla ehemmiyet verilmesidir. Bu suretle yatırım terkinin tayininde *mukayeseli maliyet masrafları* veya nisbî avantajlar prensibi de rol oynayacaktır. *Bir andaki durum bakımından*, bir memleketin nisbeten üstün olduğu sahalarda istihsalde bulunması avantajlı olabilir. Fakat bu "statik" bir iktisadî refah kaidesidir. İktisadî gelişme ise zaman içinde cereyan eden ve ister istemez istikbale müteveccih olan bir projedir. Statik aileelri dinamik gelişme prosesi bakımından kaideler elde etmek için: kullanırken, bazı vakıaları gözden kaçırmamak lâzımdır. Bugün, dünya ekonomileri gelişmiş memleketler ve az gelişmiş memleketler diye iki büyük gruba bölünebilir. GUNNAR MYRDAL'a göre, bu iki grup arasındaki serbest ticaret, « esasen gelişmiş bulunan sahalardaki gelişmenin süratlenmesine ve buna mukabil az gelişmişlerin teferruatı ile nakletmiyeceğiz. Fakat iki grup arasında serbest ticaretin, bu şekilde netice verebileceğini ve bu bakımdan ortodoks dış ticaret teorisinin vakıalarla kabili telif olmadığını belirtiyor. (47) Eğer serbest dış ticaret doktrinine sadık kalınırsa, bugünün az gelişmiş memleketlerin gelişme imkânlarının daralmasına sebep olabilir.» İptidaî ekonomiler olarak kalmıya, mahkûm olacaklardır. Çünkü, mukayeseli maliyet masrafları esasına göre, bugünkü prodüktivite şartları ile, bu ham maddelerin az gelişmiş memleketlerde işlenmeleri, yani sanayiinin bu memleketlerde teşekkül etmesi, hiçbir zaman istifadeli sayılmıyacaktır. Fakat az gelişmiş memleketlerdeki nüfus tazyiki ve tabii kaynakların sınırlı olması vakıası nazarı itibare alınır, iptidaî madde müstahsili olarak bunların gelişmiş memleketler arasına karışabilecekleri, yani hayat seviyelerinde hatırı sayılır yükselmeler elde edebilecekleri düşünülemez. İptidaî madde istihsal ve istihracında makine kullanmak imkânları hudutsuz değildir. Bu imkânlar dahi, bu sahadaki istihdamın azalması ile mümkün olabilir. O halde gerek ekonominin ortalama prodüktivitesini yükseltmek bakımından, gerekse nüfus artışını yavaşlatmak bakımından sayıleşme ve imalât endüstrilerinin kurulması, bir zarurettir. Fakat açık ekonomi faraziyesi böyle bir ihtiyaca uygun değildir. Az gelişmiş memleketlerin pazarlık durumları kuvvetli değildir. Bu sebeple bunların gelişmiş ekonomilerle ticareti

(47) GUNNAR MYRDAL - Development and Under - Development: A Note on the Mechanism of National and International Inequality - National Bank of Egypt, Fiftieth Anniversary Commemoration Lectures, Kahire 1956 s. 49.

daima bu ekonomiler tarafından empoze edilen şartlarda vuku bulacaktır. Avrupa memleketleri ile alışveriş yapacaksanız, liberasyonu tatbik, GATT'ta faal olmaya (yani tedricen gümrük duvarlarını indirmeye) mecbursunuz. Esasen gümrük duvarlarını yüksek tutmak veya liberasyonu reddetmek, bir dereceye kadar kapalı ekonomi faraziyesini benimsemek manasına gelir. Peki bunun manası, bugünün az gelişmiş memleketleri bakımından kapalı ekonomi faraziyesinin daha uygun olduğu mudur?

Bugünün az gelişmiş memleketleri düşünürleri, iktisadî gelişme meselesi mevzubahis olduğunda, Sovyet Rusya misâli üzerinde durmaya temayül ediyorlar. 20. asrın ikinci çeyreğinde Sovyet Rusya'nın büyük bir iktisadî gelişmeyi tahakkuk ettirdiği inkâr edilemez bir vakıadır. Bunun, mecburî iş kampları, siyasî hürriyetlerin kaldırılması ve çeşit çeşit baskılardan doğan ıstıraplar şeklinde bir ağır maliyeti olduğu da, bizzat bugünkü liderleri tarafından ifade olunmuştur. Buna rağmen az gelişmiş memleketlerdeki birçok düşünürler, bir memleketin süratli iktisadî gelişmesinin kollektivist iktisadî plânlama ile ve otoratik siyasî bir rejimle tahakkuk ettirilebileceğini düşünmekten kendilerini alamıyorlar. Meselâ, sadece iktisadî gelişmeyi temin için hürriyetlerden ne kadar fedakârlığa razı olunacağı meselesi olarak vaz ediliyor. Bir kere bu fedakârlık göze alınabilirse bugünkü az gelişmiş memleketlerde, Sovyet Rusyada elde edilen neticelerin aynen elde edilebileceği fikri yayılmak istidadını gösteriyor. Amma bir vakıa gözden kaçırılmaktadır. Sovyet Rusya'da, kapalı ekonomi faraziyesi tatbik edilmiştir. YYT çok önemli bir rol oynamıştır. Fakat milletlerarası iktisadî işbölümünü nazarı itibare almamakla kaybedilen avantajlar pek fazla olmamıştır. Çünkü Sovyet Rusya, geniş bir memlekettir. Tabii kaynakları *bol ve çeşitlidir*. Nufusu, ihracat imkânlarını düşünmeden büyük istihsal kapasitesinin tesisine imkân verecek kadar fazladır. Bugünkü az gelişmiş memleketler arasında, belki yalnız Çin ve Hindistan bu durumda ad-dolunabilirler. Hindistan'ın dahi durumu tabii kaynaklarının çeşitliliği bakımından biraz su götürür. Az gelişmiş memleketlerin çoğu, küçük memleketlerdir. Tabii kaynakları çeşitli değildir. İç piyasaları fazla geniş de değildir. O halde, bunların herbirinde kollektivist plânlı iktisadî gelişme tatbik edilse dahi, aynı neticelerin elde edilmesi pek mümkün olmayacaktır. Bu memleketler için kapalı ekonomi faraziyesi uygun faraziye olmayabilir. Fakat tam serbestiye dayanan bir açık ekonomi ile de gelişmeleri mümkün olmayacaktır. O halde bir çıkmaz sokağa mı girdik?

Bir yol var: Az gelişmiş memleketlerin kendi aralarında ticareti arttırmaları, yani açık ekonomiyi kendi aralarında tatbik etmeleri.

Dünyanın az gelişmiş sahaları, siyasî otonomiye hâiz küçük parçalara ayrılmış olmakla beraber, iktisadî bir bütünmüş gibi hareket edebilirlerse, uygun metodlarla, nisbeten kısa bir zamanda nüfus tazyiki problemini yenip, yüksek bir istihsal kapasitesi meydana getirebilirler. Bunun için bu memleketler arasında sıkı bir iktisadî işbirliğine ve bilhassa *yatırım programlarının çok iyi bir şekilde irtibat halinde bulunma*na ihtiyaç olacaktır. Ancak bu şekilde, "küçük ve geri" olmanın, iktisadî gelişmeye koyduğu sınır, ortadan kaldırılabilir. İktisadî gelişme yolu, bugünün az gelişmiş memleketlerinin çoğuna ya hep birlikte ve ahenkli bir şekilde açıktır. Ya da, teker teker hiçbirisi için açık değildir.